

वर्ष २८, अड्क २
फागुन २०७७

मानव अधिकार वर्ष पुस्तकको
त्रैमासिक प्रकाशन

सन् २०२० को मानव अधिकार स्थिति : समग्र मूल्याङ्कन

मानव अधिकार र सामाजिक न्यायका निमित्त
अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र
(इन्सेक) द्वारा प्रकाशित

सम्पादन
 श्रीराम बजगाई

तथ्याङ्क प्रशोधन
 अनुज केसी

त्यागस्थापक
 शैलेस शर्मा

पोष्ट बक्स नं. २७२६
 नागार्जुन नपा-१३, स्यूचाटार
 काठमाडौं, नेपाल
 फोन : ५२९८८७७०
 फ्याक्स : ५११८२५१

Email: insec@insec.org.np
 Website: www.inseconlin

मुद्रक
 डिम ग्राफिक प्रेस
 काठमाडौं

२९ औं संस्करणको भूमिका

मानव अधिकारप्रति निरन्तर खबरदारी

इन्सेकले नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तक प्रकाशन गर्न थालेको २९ वर्ष पूरा भएको छ। नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तक प्रकाशन गर्नुको उद्देश्य नेपालमा मानव अधिकार उल्लङ्घन र ज्यादतीका तथ्य तथ्याङ्कक तथा विवरणको व्यवस्थित अभिलेख राख्नु थियो। बितेका २९ वर्षमा नेपालको राजनीतिक तथा सामाजिक परिवर्तनका सन्दर्भमा उल्लेख्य कार्यहरू भए। परिवर्तनका यी पदचापको साक्षीका रूपमा नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तक रहेँ आएको छ।

इन्सेकले गरेको अभिलेख सशस्त्र द्वन्द्वपीडितको न्याय र परिप्र॒एका लागि, जनआन्दोलनका घाइते र यातनापीडितका लागि राहत प्राप्त गर्ने माध्यममात्रै बनेका छैन, सशस्त्र द्वन्द्वको औपचारिक समाप्तिका १४ वर्षपछिसम्म पनि यससम्बन्धी खोज तथा अनुसन्धान गर्नेका लागि भरपर्दो सन्दर्भ सामग्री बनिरहेका छन्। भविष्यमा समेत यी सामग्री उपयोगी हुने अपेक्षा गरेका छौं।

नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तकले मुलुकमा भएका मुख्य परिवर्तन, त्यस क्रममा देखिएका उतारचढाव तथा महत्वपूर्ण घटनाक्रमलाई समेत समेट्ने गरेको छ। कतिपय अवस्थामा राज्यका निकायले समेत अधिकारिक प्रमाणका लागि वर्ष पुस्तकलाई नै आधार मान्दै आएका छन्। त्यस्तै अन्तर्राष्ट्रियस्तरबाट समेत नेपालको मानव अधिकार अवस्था विश्लेषणका लागि मानव अधिकार वर्ष पुस्तकलाई प्रमाणिक दस्तावेज मानिनु इन्सेकको प्रयासप्रति प्राप्त न्यायका रूपमा बुझेका छौं।

इन्सेकमा अभिलिखित तथ्य/तथ्याङ्कका आधारमा भनुपर्दा सन् २०२० मा राज्य तथा अन्यपक्षबाट हुने मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा केही कमी आए। यो खुसीको विषय हो तर, महिलामाथि हुने हिंसा र त्यसमध्ये पनि बलात्कारका घटनाचाहिँ अघिल्लो वर्षको तुलनामा बढे। थप चिन्ताको विषय यो रहयो कि बालिकामाथि हुने बलात्कारका घटना बढे। यो अवस्थाले मुलुकमा मानव अधिकारको समग्र अवस्था सुधारेन्मुख देखिए पनि महिला तथा बालिकामाथिको जोखिम भने बढेको देखियो। पर्याप्त दाइजो नल्याएको आरोपमा कुटिने, दुर्व्यवहार हुनेदेखि मारिनुपर्नेसम्मका घटना यस वर्ष पनि दोहेरिए। यस्ता कार्यमा पति र परिवाजनका सदस्यको संलग्नता रहने गरेको पाइयो। आफूले भनेको मानिससँग विवाह नगरेको वा विवाह गरेको, अन्तरजातीय प्रेमसम्बन्ध वा विवाहको आरोपमा महिलाको हत्या हुने त्यसैगरी आफ्नो इज्जत बचाउने नाममा महिला (छोरी/चेली) को हत्या (अनर किलिङ) गर्ने घटना यस वर्ष पनि अभिलेख भयो। ‘बोक्सी’का नाममा महिलामाथि गरिने हिंसाका घटनामा मेलमिलाप गर्ने र यस्ता कार्यमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिको संलग्नता भएका घटना पनि अभिलेखमा रहे। यस्ता उदाहरणले मानव अधिकारभित्र पनि महिला मानव अधिकार अभ दयनीय

अवस्थामा रहेको आभास भयो । नेपालको संविधानमा जातीय छुवाहूत र विभेदलाई अन्त्य गर्ने सुनिश्चितता भए पनि यस वर्ष भएका जातीय छुवाहूत र विभेदका गम्भीर प्रकृतिका घटनाले राज्यको तर्फबाट थप कार्यक्रम लक्षित गर्नु पर्ने हामीले महसुस गरेका छौं । घटना सङ्कलन तथा त्यसलाई पुष्टि गर्ने क्रममा इन्सेकका ७७ जिल्ला प्रतिनिधिले जिल्ला प्रहरी कार्यालय मातहत रहने महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक केन्द्रको अनुगमन गरेका थिए ।

कोरोना महामारी र यसका कारण सिर्जित परिस्थितिका कारण ६ महिनाभन्दा लामो समय बन्दाबन्दी भयो । बन्दाबन्दीका समयमा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा प्रहरी कार्यालयमा उजुरी नआएको आकलन गरियो । अदालतका कारबाही नियमित नहुँदा मुद्दा फैसलामा समेत असर परेको अनुगमनका क्रममा पाइयो । वर्षको सुरुमै अदालतमा दर्ता भएका सामान्य कुट्टिपट र बहुविवाहका मुद्दासमेत वर्षको आखिरीसम्म टुड्गो नलागदा पीडित पक्ष निराश बने । गाउँठाउँका सामान्य घटनामा कारबाही गर्ने आदेश दिनसमेत प्रशासनले एक वर्षसम्म लगाएको स्थितिले उसको ढिलासुस्तीमा कुनै सुधार आएको देखिएन । अर्धन्यायिकमात्र हैन, न्यायिक निकायले समेत सर्वाधारणलाई न्याय ढिला दिँदा पर्ने मानसिक, शारीरिक तथा सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिकरूपमा पर्ने असरबारे विचार पुन्याएको पाइएन ।

नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तक २०२१ ले सन् २०२० को मानव अधिकार अवस्थाको विश्लेषण गरेको छ । यस वर्ष पुस्तकको आकार गत वर्षहरू भन्दा केही घटेको छ । अदालतले मुद्दाको फैसला गरेका घटनामात्रै समेटिने भएकाले मुद्दा फैसला कम भएकाले घटना विवरणको सङ्ख्या पनि कमी आएको छ । जसले गर्दा वर्ष पुस्तकमा घटना विवरणको सङ्ख्या कम छन् । वर्ष पुस्तकको प्रकाशन अघि दुईपटक हरेक जिल्लामा गरिने पूर्व समीक्षा, घटनास्थलमा पुगेर सम्बन्धित पक्षहरूसँग घटनाबाटे बुझ्ने, अर्धन्यायिक र न्यायिक निकायमा पुगेर त्यसको पुस्त्याइँ गर्ने तथा पुनः अनुगमन गर्ने पद्धति विगतका वर्षभैँ यसपटक पनि अबलम्बन गरियो । यसले वर्ष पुस्तकमा समावेश घटनाहरू निष्पक्ष बनाउन तथा सबै सरोकारवालाको साभा दस्तावेजका रूपमा स्वीकार गर्न मद्दत पुन्याएको छ ।

यस अङ्कमा नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तकले उजागर गरेका विषयहरूको पुनर्स्मरण गर्ने जमर्को गरेका छौं । वर्ष पुस्तकहरूमा सशस्त्र द्वन्द्व, दण्डहीनता, राजनीतिमा अपराधिकरण, आवधिक निर्वाचनको महत्त्व, शान्ति र संविधानजस्ता विषयमा चर्चा गरिएको थियो । तिनै विषयहरूको सान्दर्भिकता अझै रहेको वर्षपुस्तकले उठाएको मूल विषयले प्रष्ट हुन्छ । यसेगरी, आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धमा प्रदेशस्तरीय महत्त्वपूर्ण सवाललाई पनि वर्ष पुस्तकमा समावेश गरेका छौं ।

सदाभैँ यस वर्षको मानव अधिकार अवस्था चित्रणसहितको नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तक २०२१ यहाँहरूको हातमा छ । यसक्रममा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनाको प्राथमिक सूचना अभिलेख गर्ने ७७ ओटै जिल्लाका प्रतिनिधि धन्यवादका पहिलो पात्र हुन् । पुस्तकलाई प्रकाशन चरणसम्म पुन्याउने वर्ष पुस्तक सम्पादन समूह र इन्सेकका सबै कर्मचारीको भूमिका पनि उल्लेख्य छ ।

यस पुस्तकलाई सत्य/तथ्यपूर्ण, विश्वसनीय र सनुलित बनाउन राजनीतिक दल, प्रशासन, न्यायालय, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी तथा नागरिक समाजका अगुवाको पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण भूमिका छ । नेपालको मानव अधिकार अभिलेख उतार्ने र सुरक्षित गर्ने यस कार्यमा हामीलाई लामो समयदेखि सहयोग गर्ने राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय दाताहरूप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा, मानव अधिकारसँग सम्बन्धित अभिलेखहरूको यो पुस्तकलाई आगामी दिनमा अझ ओजिलो बनाउने कार्यमा यहाँहरूको सहयोग र शुभेच्छा पाइ नै रहने छौं भन्ने अपेक्षासहित मानव अधिकार अभिलेख तथा विश्लेषणमा सधाउने सम्पूर्णप्रति आभार व्यक्त गर्न चाहान्छु ।

२०७७ फागुन ७

डा. इन्द्रा श्रेष्ठ

अध्यक्ष

प्रतिबद्धताप्रतिको जबाफदेहिता

पृष्ठभूमि

२०४६ सालको राजनीतिक परिवर्तनपछि मानव अधिकार सचेतानाको अभिवृद्धि, पैरवी र जनपरिचालनमार्फत राज्यको जबाफदेहिता र प्रतिबद्धताको खबरदारी गर्न स्थापना भएको अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक) ले सन् १९९२ देखि नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तक प्रकाशन गरिएको छ । मानव अधिकार अवस्थाको विश्लेषण तथा मापन गर्ने कुनै भरपर्दो तथ्य र तथ्याङ्कको अभाव रहेको महसुस गर्दै इन्सेकले वर्ष पुस्तक प्रकाशनको सुरुआत गरेको थियो । राज्य तथा यसका अड्ग मानव अधिकार रक्षक, नागरिक समाज, आमनागरिक तथा मानव अधिकारका बारेमा जानकारी लिन चाहने वर्गका निमित यो प्रकाशन महत्त्वपूर्ण श्रोत तथा सन्दर्भ सामग्रीका रूपमा रहने गरेको छ । मानव अधिकार उल्लङ्घन र ज्यादतीसम्बन्धी सम्पूर्ण घटनाको विवरण तथा तथ्याङ्क तथा वर्षभरको मानव अधिकार अवस्था विश्लेषण समेटे प्रकाशन गरिने नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तकले राज्यको जबाफदेहिता र उसका प्रतिबद्धताप्रति निरन्तर प्रश्न उठाएको छ ।

नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तक २०२१ ले सन् २०२० मा देशभर भएका मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनाको तथ्य तथ्याङ्कका साथै न्यायपालिका, व्यवस्थापिका र कार्यपालिकाले मानव अधिकार संरक्षण तथा संवर्द्धनका लागि खेलेको भूमिकाको समालोचना गरेको छ । आफ्ना ७७ जिल्लामा रहेका प्रतिनिधिहरूमार्फत सङ्कलन गरिएका मानव अधिकार उल्लङ्घन र ज्यादतीका घटनाको अनुगमन र अभिलेखको विश्लेषण नै वर्ष पुस्तकको आधार स्तम्भ हो । इन्सेक प्रतिनिधिले मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनाको प्राथमिक सूचना सङ्कलन गर्छन् र सङ्कलित घटनाको पुष्टि तथा पुनर्पुष्टिका लागि पीडित, पीडितको परिवार, प्रहरी, स्थानीय प्रशासन, राजनीतिक दल, मानव अधिकारकर्मी तथा सङ्घ संस्थासँग सहकार्य गर्छन् ।

मानव अधिकारका विश्वव्यापी सिद्धान्त, नेपाल पक्ष राष्ट्र भएका मानव अधिकारका अन्तर्राष्ट्रिय सम्झि तथा अनुबन्धहरू र नेपालको सविधानलाई इन्सेकले मानव अधिकार अनुगमन तथा प्रलेखका लागि मार्गदर्शन मानेको छ । सविधानमा प्रत्याभूत सम्मानपूर्वक बाँच पाउने हक, स्वतन्त्रता, शिक्षा, स्वास्थ्य, सामाजिक न्याय, निष्पक्ष न्यायिक अधिकार, बाल अधिकार, महिला अधिकार, समानता, ह्याकान्तु तथा भेदभाव विरुद्धको हक, सामाजिक सुरक्षा, खाद्य, आवास, निवारक नजरबन्द विरुद्धको अधिकार, यातना विरुद्धको हक लागायतका विषयमा आधारित रहेर इन्सेकले मानव अधिकार अनुगमन तथा अभिलेख गर्छ । सुशासन, पारदर्शिता र जबाफदेहिता मानव अधिकार मैत्री राज्यका आधारभूत सर्त हुन भने मान्यता र विश्वास इन्सेकले राख्दछ । सामाजिक न्यायको सुनिश्चितता, लोकतन्त्र, कानूनी शासन र मानव अधिकारमैत्री नीतिगत व्यवस्था आजको आवश्यकता हो ।

इन्सेकले यस वर्षदेखि मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनाको तथ्य-तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि मोबाइल एप तथा 'वेब'मा आधारित सफ्टवेयर प्रयोगमा ल्याएको छ । जिल्ला प्रतिनिधिहरूले आफूले अभिलेख गरेका मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटना तथा तिनको विवरण मोबाइल एप वा कम्प्युटर सफ्टवेयरमा सङ्ग्रह गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ । यसरी सङ्ग्रहित घटना तथा तिनको विवरण सार्ते प्रदेशमा रहेका इन्सेकका प्रदेश कार्यालयहरूले रुजु तथा पुष्टि र पुनर्पुष्टिका गर्ने गर्छन् । आवधिक रूपमा आयोजना गरिने पूर्व समीक्षा बैठक तथा सम्पादन भेलामा सङ्कलित तथ्य, तथ्याङ्क र घटना विवरणलाई अन्तिम रूप दिइन्छ ।

नेपालमा राजनीतिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा भएका परिवर्तनका उपलब्धिहरूले राज्यको आधारभूत प्रणालीमा रूपान्तरण गरेको छ । लोकतान्त्रिक प्रणालीमा मानव अधिकारमैत्री विधिको शासनमार्फत सुनिश्चित गर्नु पर्ने सामाजिक न्यायका लागि राज्यको जबाफदेहिता अपरिहार्य हुन्छ । १२ बुँदे

समझदारी तथा विस्तृत शान्ति सम्भौताको जगबाट सुरु भएको नेपालको शान्ति प्रक्रिया तथा राजनीतिक रूपान्तरणका सबाल उपेक्षामा परेका हुन की भन्ने आभास हुन थालेको छ। विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा युपीआरमार्फत व्यक्त गरिएका प्रतिबद्धता, मानव अधिकार राष्ट्रिय कार्ययोजनामा तय गरिएका लक्ष्य र नेपालको सविधानले सुनिश्चित गरेको आधारभूत स्वास्थ्यको अधिकारप्रतिको निगरानीजस्ता विषय नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तक २०२१ ले उठान गरेका सबालको रूपमा रहेको छ।

यसैगरी, यस पुस्तकमा सन् २०२० का मानव अधिकारका प्रमुख सरोकार, मानव अधिकार उल्लङ्घन र ज्यादती तथा तथ्य तथ्याङ्कको जिल्लागत विवरण, राज्यका अड्गहरूले मानव अधिकारका सबालमा गरेका अभ्यास तथा कार्यसम्पादनको विश्लेषण, सामाजिक, सांस्कृतिक तथा आर्थिक अधिकारसँग सम्बन्धित सरोकारका प्रतिनिधिमूलक विषयहरू यसमा समेटिएका छन्।

दण्डहीनताको निरन्तरता सङ्क्रमणकालीन न्यायप्रति बेवास्ता

दुन्दुकालीन गम्भीर अपराधमा क्षमादान दिन नमिल्ने भनी सर्वोच्च अदालतको पूर्ण इजलासले २०७१ फागुन १४ गते गरेको परमादेश विरुद्ध सरकारले २०७२ साउन ११ गते दिएको पुनरावलोकनको निवेदन न्यायाधीशहरू दीपककुमार कार्की, मीरा खड्का, विश्वभरप्रसाद श्रेष्ठ, ईश्वरप्रसाद खतिवडा र डा. आनन्दमोहन भट्टराईको इजलासले २०७७ वैशाख १४ गते खारेज गयो।

दुन्दुकालीन मुद्दामा जबरजस्ती मेलमिलाप गर्न नहुने र गम्भीर मानव अधिकार उल्लङ्घनका दोषीहरूलाई आममाफी दिने गरी मेलमिलापको कार्य माध्यमका रूपमा प्रयोग हुन नसबने भन्दै मानव अधिकार उल्लङ्घनकर्तालाई कारबाहीको सुनिश्चितता हुने कानुन बनाउन न्यायाधीशहरू कल्याण श्रेष्ठ, वैद्यनाथ उपाध्याय र चोलेन्द्रशमशेर जबराको इजलासले जारी गरेको परमादेशको कार्यान्वयनप्रति सरकारको जबाफदेहिता देखिएन। सशस्त्र दुन्दुकालीन मुद्दामा आममाफी र क्षमादान हुन नसबने भनी विभिन्न माध्यमबाट इन्सेक्ले निरन्तर आफ्नो धारणा राख्दै आएको छ। दुन्दुपीडित र मानव अधिकार रक्षकको निरन्तर निगरानी, खबरदारी र अधियानका बाबजुद पनि सर्वोच्च अदालतको परमादेश कार्यान्वयन

सम्बन्धमा प्रगति हुन सकेन। परमादेशको कार्यान्वयनका लागि सरकारले गर्नु पर्ने प्रारम्भिक कार्य बेपत्ता पारिएका व्यक्ति छानबिन र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को संशोधन गर्नुपर्ने आवश्यकता थियो। यस सन्दर्भमा खासै प्रगति हुन सकेन। विगतमाझै यस वर्ष पनि दण्डहीनताको अन्त्य गर्ने सबाल सरकार, राजनीतिक दल र संसदको उपेक्षामा गयो।

विगत १३ वर्षदेखि उठेको यो सबालले अभैसम्म विश्वासयोग्य प्रकारबाट मूर्त रूप लिन सकेको अवस्था छैन। सशस्त्र दुन्दोत्तर समाजमा अनिवार्यतः सम्पन्न गरिनुपर्ने कैयन् काम अभै पनि हुन सकेका छैनन। दुन्दुकालमा भएका जघन्य अपराधमा संलग्न दोषी पत्ता लागाउने, तिनलाई कानुनको दायरामा ल्याउने, पीडित पक्षहरूको तथ्य सङ्कलन गरी न्याय तथा अन्य परिपूरणको व्यवस्था गरी समाजमा शान्ति स्थापना गर्ने काममा हालसम्म पनि आशलागदो प्रगति भएको पाइँदैन।

दुन्दुरत पक्षसँग कुनै सरोकार नभएका तथा दुन्दुको मारमा परेका कैयाँ मानिस बेसहारा तथा अपाङ्ग भएका थिए। उनीहरूको अवस्था सुधार गर्न तथा त्यस्ता व्यक्तिहरूको समस्यालाई सम्बोधन गरिएको पाइँन। पीडितलाई थकित तुल्याएर दुन्दुकालका सबै अपराध ओभेल पार्न खोजिएको त हैन भन्ने शाङ्कालाई मलजल गरिरहेको भान हुन्छ। दण्डहीनताको यथास्थितिले तत्कालका लागि केही व्यक्ति तथा समूहलाई उन्मुक्ति तथा राजनीतिक संरक्षण गरेको भए पनि अन्त्यमा त्यसले जन्माउन सबै प्रतिहिंसा वा विषयको अन्तर्गतिकरणबाट हुने क्षति देखिने प्रबल सम्भावना रहिरहन्छ। जुन कुरा दुन्दुरत पक्षधरलाई मात्रै होइन, समग्र मुलुकका लागि समेत प्रत्युत्पादक हुने निश्चित छ। तर, पनि यस विषयमा जिम्मेवार निकायहरूबाट गम्भीरतापूर्वक समाधानका प्रयास भएको देखिएको छैन।

विश्वव्यापी आवधिक समीक्षाको पहिलो र दोस्रो सत्रको सुनुवाइका क्रममा सरकारले संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार परिषद्मा व्यक्त गरेको प्रतिबद्धता, सर्वोच्च अदालतको परमादेश विपरीत बेपत्ता पारिएका व्यक्ति छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन २०७१ मा संशोधन हुन सकेन। सरकारले २०७६ माघ ६ गते दुई सङ्क्रमणकालीन न्यायिक संयन्त्रमा पदाधिकारी नियुक्त प्रक्रियाप्रति पीडित

हत्या

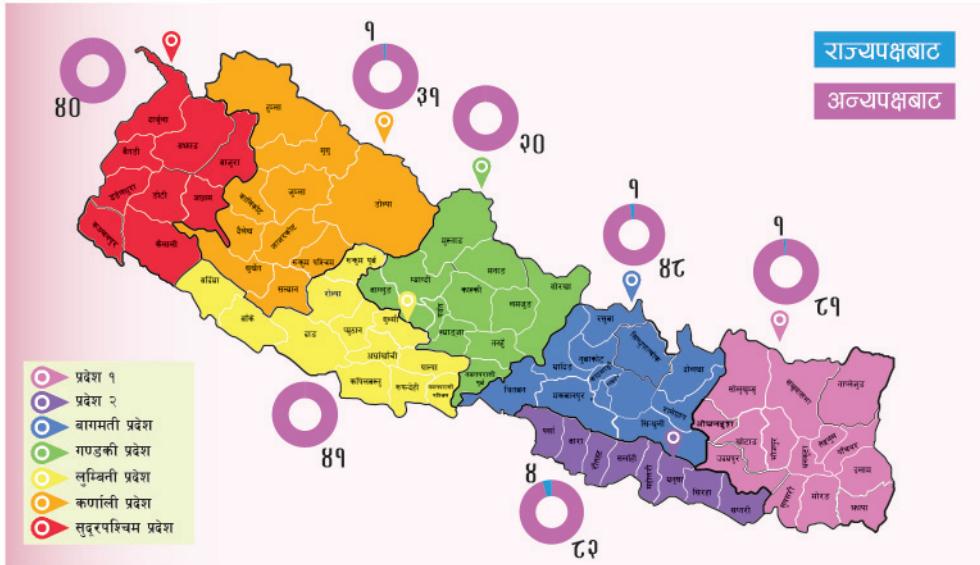

हत्या भएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या, २०१५-२०२०

हत्या भएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या, २०२०

हत्या भएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या २०२०, प्रदेशका आधारमा

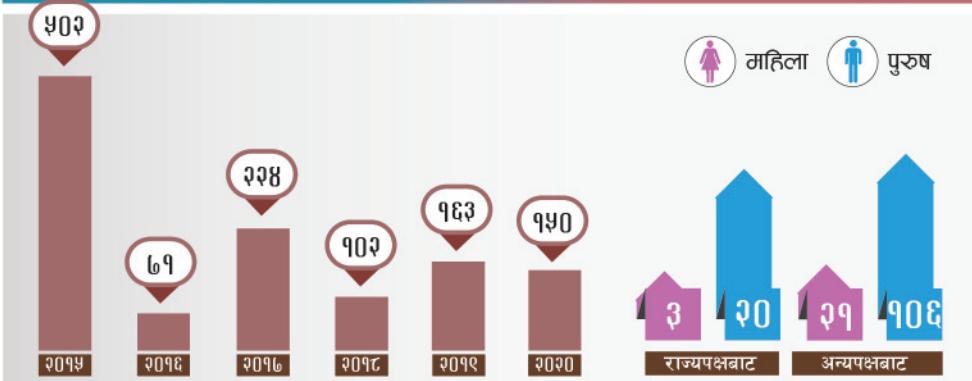
मानव अधिकारमध्ये सबैभन्दा ठूलो अधिकार जीवनको अधिकार हो । तर, विभिन्न बहानामा मानिसहरूको हत्या हुने गरेको छ । यस वर्ष राज्यपक्षबाट सात जना पुरुष तथा अन्यपक्षबाट १ सय ५८ जना महिला र १ सय ८४ जना पुरुष गरी ३ सय ४२ जनाको हत्या भएको इन्सेकमा अभिलेख भयो ।

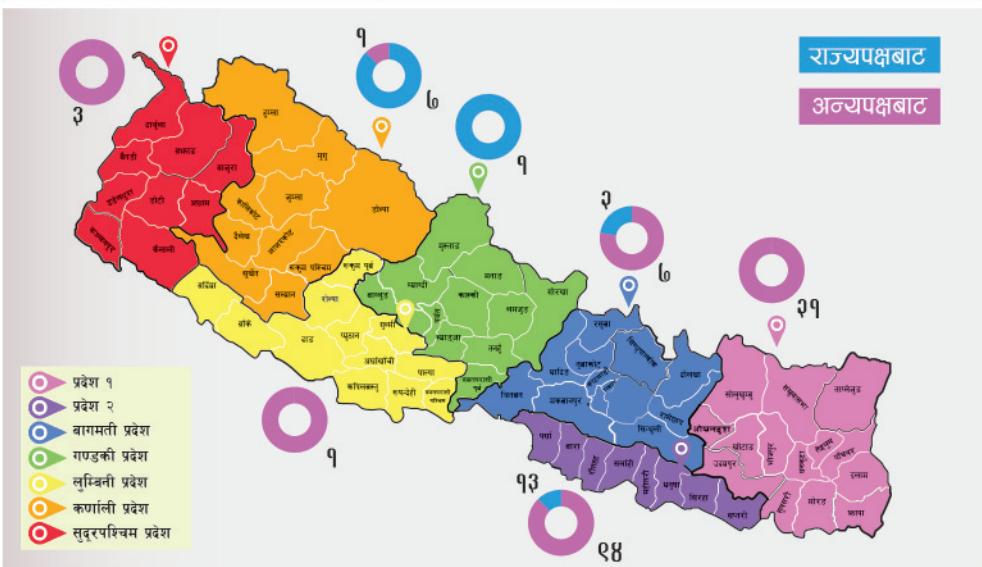
घाइते

पीडित सङ्ख्या, २०१५-२०२०

पीडित सङ्ख्या, २०२०

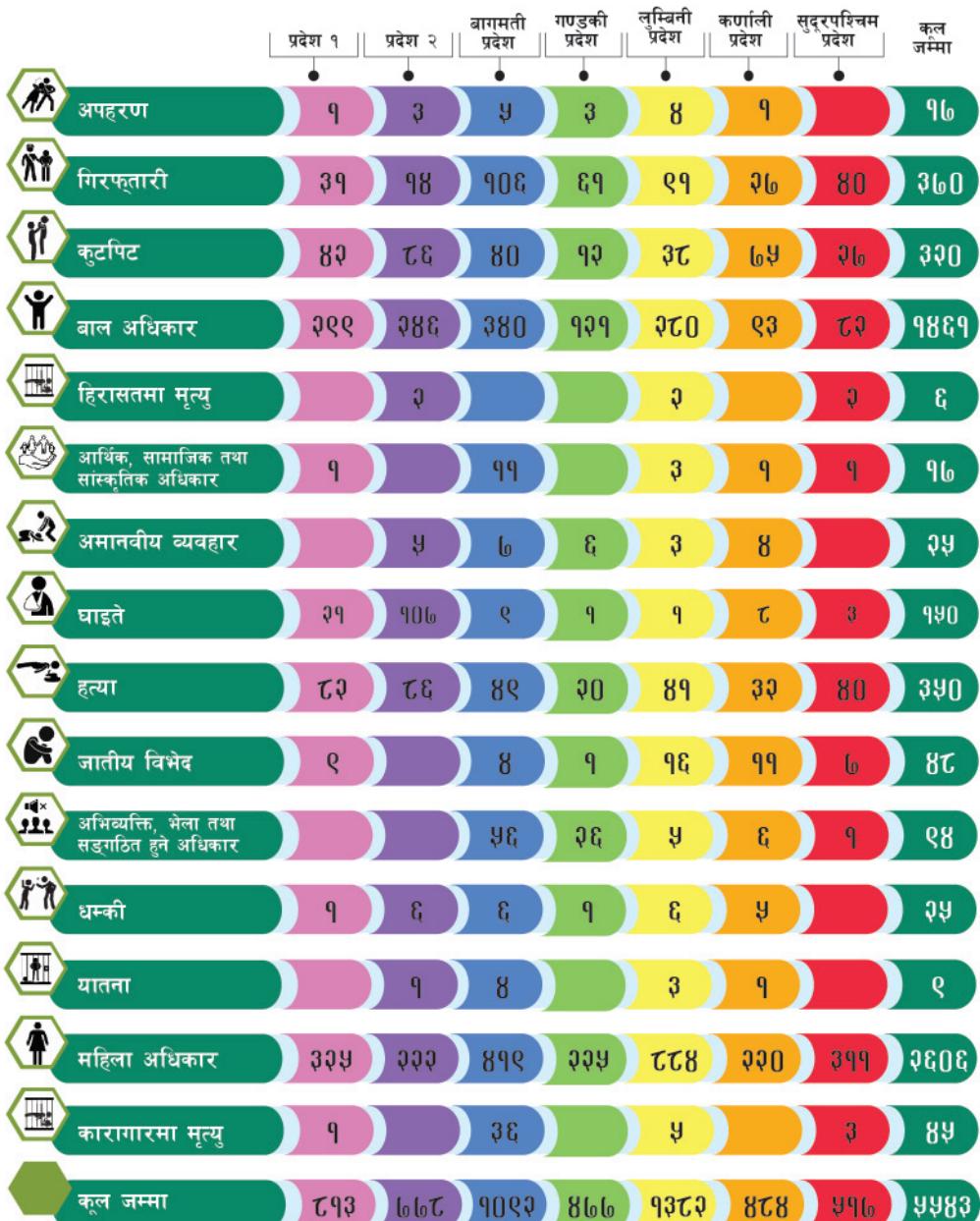
पीडित सङ्ख्या २०२०, प्रदेशका आधारमा

शारीरिक रूपमा घाइते हुनका लागि अन्य कुनै न कुनै घटना कारण बन्छ। शारीरमा घाउचोट लाग्नका लागि घटनास्थल वरिपरी मानिस स्वयम् उपस्थित हुन्छ। बम विष्फोट, गोली लागेर, दोहोरो भडप, कुटापिटलगायतका कारण मानिस घाइते हुन्छन्। सन् २०२० मा देशभरका १ सय ५० जना घाइते भएका घटना इन्सेकमा अभिलेख भयो। जससमा चार जना महिला एसिड प्रहारबाट घाइते भए। दोहोरो भडप, प्रहरीको गोली लागेर घाइते भएकाहरूको उपचार सरकारले निःशुल्क गर्ने भनिए पनि उपचार गर्ने वा खर्च लिने प्रक्रिया भज्ञभटिलो भएको पीडितहरूले गुनासो गरे।

सन् २०२० मा घटनाअनुसार पीडित सङ्ख्या

प्रदेशका आधारमा

अभिव्यक्ति, भेला तथा सङ्गठित हुने अधिकार

पीडित सङ्ख्या, २०१५-२०२०

पीडित सङ्ख्या, २०२०

महिला पुरुष

पीडित सङ्ख्या २०२०, प्रदेशका आधारगा

नेपालको संविधानमा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको हक्को सुनिश्चितता गरिएको छ। यो वर्ष यस्तो अधिकारको प्रयोगमा केही खुक्कुलो भए पनि अभिव्यक्ति भेला तथा सङ्गठित हुने अधिकारका घटनामा यस वर्ष १४ जना पीडित भएको इन्सेकले अभिलेख गन्यो।

कुटपिट

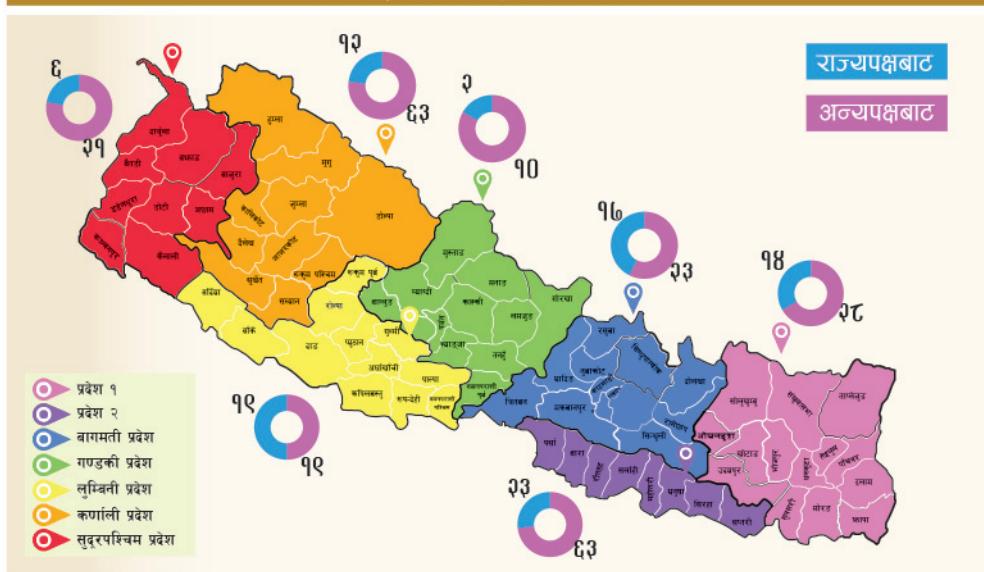
पीडित सङ्ख्या, २०१५-२०२०

पीडित सङ्ख्या, २०२०

(♀) महिला (♂) पुरुष

पीडित सङ्ख्या २०२०, प्रदेशका आधारगत

हतियार प्रयोग गरी वा नगरी पनि एकले अर्कालाई कुटपिट गरेका घटना सार्वजनिक भइरहेका हुन्छन्। व्यक्तिगत कुटपिटका घटना त हाम्रो समाजमा दिनहुँजसो भइरहेका हुन्छन्। तर, मानव अधिकार रक्षकमाथि गरिएका कुटपिटका घटनामा सन् २०२० मा राज्यपक्षबाट १३ जना र अन्यपक्षबाट २ सय २७ जना गरी ३ सय २० जना पीडित भए। कुटपिटका कारण सामान्य घाइते हुने तथा अड्गभड्ग हुनेसम्मका घटना अभिलेख गरिएको छ। मानिसमा तत्काल आउने रिस र आवेगलाई नियन्त्रण गर्न नसकदा कुटपिटका घटना हुन्छन्। एकले अर्काको कुरा राम्रोसँग सुन्ने गरे यस्ता घटनामा कमी आउँछ। इन्सेकमा अभिलेख भएका यस्ता धेरै घटना मेलमिलाप गरेर दुड्ग्याइएको पाइयो।

र मानव अधिकार समुदायको असहमति विगतजस्तै कायम रहयो । आयोग गठन भएको एक वर्षको अवधि पूरा हुँदा समेत दुवै आयोगले पीडितको न्यायको माग सम्बोधन गर्न ठोस पहलकदमी लिएको पाइएन ।

यसअघि दुई पटक म्याद थप गरिएको चार वर्षे कार्यकालमा समेत सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगमा ६२ हजार र बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोगमा २ हजार ७ सय उचुरी सङ्कलन गर्ने कार्य मात्रै हुनुलाई पदाधिकारीबिचको किचलो, दलगत स्वार्थ, विषयवस्तु, सिप तथा क्षमताको अभाव, ऐन तथा कानुनमा भएका कमजोरी, न्यायका सरोकारलाई निरूपण गर्न सक्ने इच्छाशक्तिमा कमीको रूपमा लिइएको छ ।

शान्ति सम्झौता सम्पन्न भएको १४ वर्षसम्म पनि दुन्दूमा भएका मानवीय तथा आर्थिक क्षतिको विवरण सार्वजनिक हुन सकेन । विस्तृत शान्ति सम्झौताको बुँदा ५.२.३ मा बेपत्ता पारिएका र दुन्दूका समयमा मारिएकाहरूको वास्तविक नाम थर र ठेगाना निर्कोणील ६० दिनभित्र परिवारलाई जानकारी गराउने उल्ले ख छ । सम्झौताको कार्यान्वयन हालसम्म हुन नसक्नु सङ्क्रमणकालीन न्याय सम्पादनमा सरोकारवालाहरूको उदासीनताको परिचायक बनेको छ ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको सिफारिस कार्यान्वयनको दुरावस्था

२० वर्षको अवधिमा गरिएका सिफारिसहरूको कार्यान्वयन अवस्था विश्लेषणसहित सन् २०२० मा मानव अधिकार आयोगले प्रकाशन गरेको प्रतिवेदनमा आरोपित किटान गरिएका २ सय ८६ जनामध्ये १०.५ प्रतिशतलाई मात्र कारबाहीको दयारामा ल्याइएको उल्लेख छ । आरोपित मध्ये ८९.५ प्रतिशतले उन्मुक्ति पाउनुले लोकतन्त्र र कानुनी शासनप्रतिको जबाफदेहितामा प्रश्न उठेको छ । आयोगले गरेका ८ सय ४३ सिफारिसमध्ये जम्मा ३ प्रतिशतमा मात्र कारबाही भएको देखिन्छ । प्रतिवेदन अनुसार व्यक्ति किटान गरेर गरिएको सिफारिसमा एकजना मानव अधिकारकी सहित नेपाल सरकारका सचिवलगायत निजामती सेवाका १६ कर्मचारी, नेपाल प्रहरीका ९८ जना, नेपाली सेनाका ८५ जना, सशस्त्र प्रहरी बलका आठ जना, नेकपा माओवादीका ६५ जना, चार जना शिक्षक, दुईजना चिकित्सकसहित सुराकी, प्रतिकार समूह, सेवागृह सञ्चालक एवम् कैदी समेत थप सात

संस्थागत संलग्नताको आधारमा उल्लङ्घनकर्ताको अवस्था

क्र.सं.	संस्थाको नाम	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	निजामती कर्मचारी	१६	५.६०
२.	नेपाल प्रहरी	९८	३४.२७
३.	नेपाली सेना	८५	२९.७३
४.	सशस्त्र प्रहरी	८	२.८०
५.	नेकपा माओवादी	६५	२२.७३
६.	शिक्षक	४	१.४०
७.	चिकित्सक	२	०.६९
८.	मानव अधिकारकर्मी	१	०.३४
९.	अन्य	७	२.४४
जम्मा		२८६	१००

स्रोत : राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

जना रहेका छन् । आयोगले यस अवधिमा १ हजार १ सय ९५ ओटा सिफारिस गरेको र त्यसमध्ये ३ प्रतिशतको मात्र कार्यान्वयन भएको प्रतिवेदनमा उल्लेख गरेको छ । प्रतिवेदनका अनुसार ९ सय ४० ओटा सिफारिस सशस्त्र दुन्दूसँग सम्बन्धित छन् भने २ सय ५५ ओटा सिफारिसहरू अन्य सन्दर्भसँग जोडिएका छन् ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले मानव अधिकार उल्लङ्घनकर्ताको सूची समावेश भएको प्रतिवेदन प्रकाशन गर्नुले गम्भीर प्रकृतिका मानव अधिकार उल्लङ्घनका दोषी उपर कारबाही हुने आशा जागेको छ । भविष्यमा गरिने अनुसन्धान र न्यायिक प्रक्रियाप्रतिको पैरवीका लागि यस्ता सिफारिस सार्वजनिक हुनुलाई मानव अधिकार रक्षको सवालमा भएको सकारात्मक पहलकदमीको रूपमा लिइएको छ । तर, आयुक्तहरूको कार्यकाल अन्त्य हुने समयमा मात्र उल्लङ्घनकर्ताको नाम सार्वजनिक गरिनुले आयोगले गर्नसक्ने पैरवीका कार्यमा जबाफदेहिताको कमी हुन सक्नेतरफ राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग थप सचेत हुनुपर्ने देखिन्छ ।

विश्वव्यापी आवधिक समीक्षामा नेपालको सहभागिता

विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा (युपीआर), मानव अधिकार अवस्थाको समीक्षा गर्न संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार परिषद्को एक प्रक्रिया हो । यसले प्रत्येक राज्यलाई मानव अधिकारको अवस्था सुधार गर्न र त्यसप्रति व्यक्ति गरिएका प्रतिबद्धताप्रतिको जबाफदेहिता पूरा गर्न कस्ता कदम चालिएको छ भनेर

कोभिड नियन्त्रणमा नेपाल सरकारले गरेका निर्णयहरू

क्र.सं.	नेपाल सरकारको निर्णय	मिति
१.	नोभल कोरोना रोग रोकथाम तथा नियन्त्रण उच्चस्तरयि समन्वय समिति गठन	२०७६ फागुन १८ गते
२.	नेपाल भारत सीमामा स्वास्थ्य टोली खटाउने र अत्यावश्यक बाहेक सीमा वारपार नगर्न नागरिकलाई अनुरोध गर्ने।	२०७६ फागुन २२ गते
३.	दैनिक उपभोग्य वस्तुको खरिद र भण्डारण गर्ने। स्वास्थ्य सचेतनाका लागि पिएसए र जीड्याल बनाउने।	२०७६ फागुन २७ गते
४.	अन अराइभल भिसा १४ मार्चदेखि ३० अप्रिलसम्म स्थगन गर्ने।	२०७६ फागुन २९ गते
५.	कोभिड नियन्त्रणका लागि रणनीति र क्रियाकलाप सार्वजनिक।	२०७६ चैत २ गते
६.	काठमाडौँका ६ ओटा अस्पतालमा आइसीयूका १ सय २० बेड व्यवस्था।	२०७६ चैत ३ गते
७.	जमघट हुने स्थानहरू (सिनेमा हल, रड्गशाला, खेल स्थान, जिम, हेल्थ क्लब लगायत) चैत मसान्तसम्म बन्द गर्ने। सार्वजनिक यातायातमा सिट क्षमताभन्दा बढी यात्रु नचढाउने।	२०७६ चैत ५ गते
८.	रोगबारेको सचेतनालाई व्यापक बनाउने।	२०७६ चैत ७ गते
९.	लकडाउन गर्ने निर्णय।	२०७६ चैत ८ गते
१०.	कोभिड-१९ सम्बन्धी व्यारेण्टाइन व्यवस्थापन मापदण्ड २०७६ स्वीकृत।	२०७६ चैत १० गते
११.	विदेशबाट आउने नेपालीका लागि आगमन र व्यारेण्टाइनको बसाइ व्यवस्थित गर्ने।	२०७६ चैत ११ गते
१२.	प्रदेश र स्थानीय तहले व्यारेण्टाइनको व्यवस्था गरी सञ्चालनमा ल्याउने।	२०७६ चैत १२ गते
१३.	सबै स्थानीय तहका बडाहरूमा महिला स्वास्थ्य स्वयम्भूतिकाहरूलाई परिचालन गर्ने।	२०७६ चैत १४ गते
१४.	हवाइ उडान अप्रिल १५ सम्म स्थगित गर्ने।	२०७६ चैत १६ गते
१५.	सिजन अनुसार बाली लगाउन उठाउन दिने।	२०७६ चैत २० गते
१६.	बडा तहमा राहत वितरणलाई व्यवस्थित गर्ने।	२०७६ चैत २३ गते
१७.	हवाइ उडान ३० अप्रिलसम्म स्थगित गर्ने।	२०७६ चैत २५ गते
१८.	वैदेशिक रोजगारीमा परेको असर र प्रभावको अध्ययन गरी सुधारका लागि योजना बनाउन कार्यदल गठन।	२०७७ वैशाख ३
१९.	कोभिड-१९ को सङ्क्रमणको रोकथाम, नियन्त्रण र उपचारको प्रदेशस्तरीय समन्वयका लागि मन्त्रीहरूलाई जिम्मेवारी।	२०७७ वैशाख ५ गते
२०.	हवाइ उडान १५ मेरसम्म स्थगित गर्ने।	२०७७ वैशाख १३ गते
२१.	लकडाउन प्रभावकारी भएको ठहर।	२०७७ वैशाख १८ गते
२२.	लकडाउन निरन्तरताको सिफारिस गर्ने।	२०७७ वैशाख २३ गते
२३.	जेठ ५ गते सम्म लकडाउन थप भएकाले आवश्यक सर्तकता बढाउने।	२०७७ जेठ २० गते
२४.	लकडाउन निरन्तरताको सिफारिस गर्ने।	२०७७ जेठ ४ गते
२५.	हवाइ उडान १४ जुनसम्म स्थगित।	२०७७ जेठ ६ गते
२६.	नेपाली नागरिकलाई स्वदेश आउन सहजीकरण गर्ने सम्बन्धी कार्ययोजना २०७७ लाई परि मार्जनसहित स्वीकृत।	२०७७ जेठ १६ गते

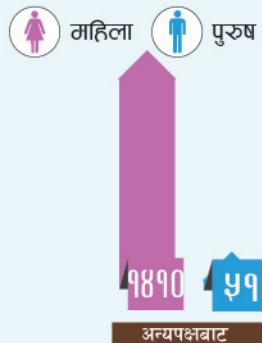

बाल अधिकार

पीडित सङ्ख्या, २०१५-२०२०

पीडित सङ्ख्या, २०२०

पीडित सङ्ख्या २०२०, प्रदेशका आधारमा

नेपालको जनसङ्ख्याको ढूलो हिस्सा बालबालिकाको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार ४४ दशमलव ४ प्रतिशत १८ वर्षमुनीका बालबालिका छन्। बालबालिकामाथि विविध किसिमका शोषण विद्यमान छ। शारीरिक रूपमा पनि बालबालिका वयस्क भन्दा कमजोर हुन्छन्। सोने शक्ति पनि क्रमशः विकास हुँदै गरेको अवस्थाले गर्दा ठिकबोठिक छुट्टियाउन पनि बालबालिकालाई गाहो हुन्छ। जन्मदै हत्या गर्ने, बेचबिखन तथा ओसारपसार, बालश्रम जस्ता घटना त अफै कति समाजमै लुकाइएको होला। तर, हाम्रो अभिलेखमा आएका यस्ता घटनामा १ हजार ४ सय ६१ जना पीडित भए। त्यसमध्ये सबैभन्दा बढी ९ सय ८९ जना बालिका बलात्कारका घटनाबाट पीडित भए। बलात्कार तथा यौन दुर्व्यवहारजस्ता संवेदनशील धैरे घटना अदालतमा विचाराधीन हुनुले न्यायिक निकायले न्याय निरूपणमा तदारुकता देखाउनु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ।

प्रस्तुत गर्ने अवसर प्रदान गर्दछ। सन् २००६ को मार्च १५ देखि संयुक्त राष्ट्रसङ्घको साधारण सभाले युपीआरको प्रक्रिया सुरुआत गरेको हो।

नेपाल सरकारले युपीआरको तेश्रो प्रतिवेदन सन् २०२० को अक्टोबर महिनामा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार उच्चआयुक्तको कार्यालयमा बुझायो। नेपालले प्रस्तुत गरेको प्रतिवेदनले दोस्रो युपीआरमा स्वीकार गरिएका प्रतिबद्धता कार्यान्वयनको अवस्थाको समीक्षा प्रस्तुत गरेको भए पनि उपलब्ध हुन नसकेका विषयमा प्रतिवेदन मौन छ। खासगरी, सङ्क्रमणकालीन न्याय निरूपण, महिला तथा लैड्जिग क्रियाकारक परम्परागत अभ्यासका कारण भएका विभेद र हिसाको अन्त्यको क्षेत्रमा भएका प्रगतिलाई सरकारको प्रतिवेदनले तुलात्मकरूपमा प्रस्तुत गरेको छैन। हाल मानव अधिकार परिषद्को सदस्य राष्ट्रसमेत रहेको नेपालले यो प्रक्रियामा तथ्य, तथ्याङ्कसहितको आवधिक प्रतिवेदन सन् २०११ देखि सहभागिता जनाउँदै आएको छ। पहिलो समीक्षामा नेपालले प्राप्त गरेको १ सय ९१ सिफारिसमध्ये १ सय ३५ ओटा सुभाव स्वीकार गरेको र ५६ ओटा सिफारिस भने स्वीकार गरेन। सन् २०१५ को नोभेम्बर महिनाको दोस्रो समीक्षामा सुनुवाइमा प्राप्त १ सय ९५ सिफारिस मध्ये १ सय ५२ सिफारिस स्वीकार गरेको थियो भने ४३ सिफारिस नेपालले स्वीकार गरेको थिएन।

विभिन्न राष्ट्रले सङ्क्रमणकालीन न्याय, यातना, स्वेच्छाचारी थुना, गैरन्यायिक र सामूहिक हत्या, मानव अधिकार महासन्धि, बाल अधिकार, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, महिला अधिकार, सीमान्तकृत समुदायका अधिकार, मानव बेचबिखन, प्राकृतिक प्रकोप, मानव अधिकार रक्षक जस्ता विषयमा सुभाव दिएका थिए। नेपालले पहिलो र दोश्रो समीक्षामा स्वीकार गरेका सुभावमध्ये सङ्क्रमणकालीन न्यायका सवालमा ठोस प्रगति र पहलकदमी भएनन्। अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्रमा गरिएको मानव अधिकारप्रतिको प्रतिबद्धता पूरा हुन नसक्नु चिन्ताको विषय भएको छ।

पहिलो र दोस्रो समीक्षामा जस्तै सन् २०२० मा पनि युपीआरका लागि गैरसरकारी संस्थाको सचिवालयको रूपमा इन्सेकले नागरिक संस्थाको तर्फबाट प्रतिवेदन प्रस्तुत गयो। ४ सय ४० नागरिक संस्थाहरू सदस्य रहेका सञ्जालको सचिवालयले तयार पारेको नागरिक संस्थाको प्रतिवेदनमा नेपालको समग्र मानव अधिकार अवस्था,

महिला, बालबालिका, दलित, आदिवासी जनजाति, मुस्लिमलगायत अन्य पछाडि पारिएका वर्ग, लैड्जिग अल्पसङ्घयक, मधेस, हरूवा चरुवाजस्ता समुदायको मानव अधिकारको अवस्थासम्बन्धी विषय समावेश गरिएको छ। प्रतिवेदनमा राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्था, मानव अधिकार रक्षक, गैरन्यायिक हत्या, स्वेच्छाचारी गिरफतारी, सङ्क्रमणकालीन न्यायका अवस्था लगायतका विषयमा नेपालको अवस्था प्रकाश पार्दै विभिन्न सिफारिसहरू गरिएको छ।

मानव अधिकारसम्बन्धी पाँचौ राष्ट्रिय कार्ययोजना

नेपाल सरकारले सन् २०२० मा पाँचौ मानव अधिकार कार्ययोजना सार्वजनिक गयो। आगामी पाँच वर्षका लागि सार्वजनिक गरिएको कार्ययोजनाले नेपालको सविधानले निर्दिष्ट गरेका मानव अधिकारका आधारभूत मूल्य र नेपाल पक्ष राष्ट्र भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि र अनुबन्ध मुताविक सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्ने मानव अधिकारमैत्री विधिको शासन कायम गर्दै विकास, संरक्षण र सशक्तिकरणमार्फत अधिकार सम्पन्न नागरिक र मानव अधिकारमैत्री संस्कृति निर्माण गर्ने लक्ष्य लिएको छ। यस कार्ययोजनाले लिएका लक्ष्य प्राप्त गर्न तीनै तहका सरकारको जिम्मेवारी निर्धारण गरिएको छ।

कार्ययोजनाको कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारले स्थानीय र प्रदेश सरकार तथा निर्वाचित पदाधिकारीहरू साथै योजना कार्यान्वयन गर्ने निकायका अधिकारीहरूलाई तालिम तथा अभियुक्तिकरण कार्यक्रमहरूमार्फत प्राथमिकता साथ गर्नुपर्ने र कार्यान्वयनका लागि आवश्यक निर्देशन गर्नुपर्ने देखिन्छ। नागरिक सङ्घ संस्थालाई कार्ययोजना कार्यान्वयन र अनुगमनको साभेदारका रूपमा स्वीकार गर्न नागरिक संस्थाहरूको तर्फबाट इन्सेकले सुभाव प्रदान गरेको थियो। मानव अधिकार रक्षकहरूको सुरक्षा तथा क्षमता अभिवृद्धिका लागि सङ्घीय, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले श्रोत तथा कानूनी प्रबन्ध गर्न नसक्नु, उपलब्ध मापक सूचकाङ्कहरू सरल र मापन योग्य नहुनुले कार्ययोजनाको प्रगति मूल्याङ्कन गर्न कठिन हुनेछ।

विधिको शासन र लोकतान्त्रिक अभ्यास

सन् २०२० को अन्त्यिर प्रधानमन्त्री केपी शर्मा ओलीले प्रतिनिधि सभा विघटनका लागि गरेको सिफारिस मुताविक राष्ट्रपति विद्यादेवी

भण्डारीले प्रतिनिधि सभा विघटनको घोषणा गरेको राष्ट्रपति कार्यालयद्वारा २०७७ पुस ५ गते जारी विज्ञप्तिमा उल्लेख थियो । विज्ञप्तिमा २०७८ साल वैशाख १७ र २७ गते निर्वाचन हुने उल्लेख छ । सरकारको यस कार्यालाई नेपालको संविधानले परिकल्पना गरेको लोकतान्त्रिक प्रणालीको स्थायित्व माथिको सङ्कटको रूपमा सत्तारूढ दलको (प्रचण्ड-माधव) पक्ष र प्रमुख प्रतिपक्ष दल नेपाली कांग्रेसले टिप्पणी गरे । सर्वोच्च अदालतमा परेका त्यससम्बन्धी १४ ओटा रिट निवेदन उपरको न्यायिक निरूपणका लागि संवैधानिक इजलास गठन भएको छ । अदालतमा विचाराधीन मुद्दाको किनारा नलागुञ्जेलासम्म विषयको पक्ष र विपक्षमा गरिएका क्रियाकलाप तथा अभिव्यक्तिहरू विधिको शासन, मानव अधिकार र संविधानको सर्वोच्चताप्रति जबाफदेही रहन सकेको छैन ।

विपक्षी दलका नेता तथा सभामुखले संवैधानिक परिषदको बैठकमा भाग नलिएपछि सरकारले संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिसम्बन्धी ऐनलाई संशोधन गर्ने अध्यादेश जारी गरी मानव अधिकार आयोग लगायत अन्य संवैधानिक आयोगहरूमा नियुक्तिका लागि गरेको सिफारिसहरू पनि विवादित भयो । अध्यादेशमार्फत संवैधानिक परिषद ऐन संशोधन गरिनु र त्यसलागतै प्रतिनिधिसभा विघटन हुनुले संवैधानिक निकायमा नियुक्त हुनेहरूको जबाफदेहिता र संसदीय सुनवाइमार्फत हुने परीक्षणको प्रकृया कमजोर भयो ।

सत्तारूढ राजनीतिक दलको सङ्गठनभित्र देखापरेका आन्तरिक अन्तरविरोधका कारण यस वर्ष संसदको हिँडै र बर्खे अधिवेशन प्रभावित भयो । संसदमा दर्ता भएका विधेयकहरू माथिको जारी प्रक्रिया अबरूढ भयो । निर्वाचित संसद कायम रहेको अवस्थामा अध्यादेशमार्फत शासन गर्ने अभ्यास संस्कृतिमा रूपान्तरण हुन सक्ने खतरातर्फ प्रमुख प्रतिपक्ष दल र सत्तापक्षको ध्यान नपुगेको देखियो । लोकतन्त्र, विधिको शासन र सामाजिक न्यायका लागि सुदृढ तथा जबाफदेही राजनीतिक दल जरुरी रहन्छ । संसदीय अभ्यास कमजोर हुन नदिन नेपालको संविधान तथा आफ्ना चुनावी घोषणापत्र स्मरण गर्नु राजनीतिक दलहरूको मूल दायित्व हो ।

कोभिड-१९ को सङ्क्रमण र मानव अधिकारको अवस्था

सन् २०१९ को डिसेम्बर महिनादेखि सुरु भएको कोभिड-१९ को सङ्क्रमणले सन् २०२० मा विश्वब्यापी महामारीको रूप लियो । यस वर्षको अन्त्यसम्म विश्वभरिमा यो रोगको सङ्क्रमणका कारण द करोड ३० लाख २२ हजार ५६ सङ्क्रमितमध्ये १८ लाख १० हजार ५ सय ४ व्यक्तिको मृत्यु र ५ करोड दद लाख २ हजार द सय ९५ जना सङ्क्रमण मुक्त भएको तथ्याङ्क वर्ल्डोमिटर (Worldometer) ले सार्वजनिक गरेको छ । सन् २०२० को अन्त्यसम्म नेपालमा २ लाख ६० हजार ५ सय ९३ सङ्क्रमितमध्ये २ लाख ५२ हजार ३ सय ५९ जना निको भएको २ १ हजार द सय ५६ जना कोभिड सङ्क्रमितको मृत्यु भएको तथ्याङ्क स्वास्थ्य मन्त्रालयले सार्वजनिक गरेको छ । नेपालमा कोभिड-१९ बाट सङ्क्रमित भई निको हुनेको सङ्ख्या ९८.६ प्रतिशत रहेको भए पनि यस वर्षको अन्त्यसम्म यसको त्रास हटेन ।

कोभिडका कारण रोजगारी गुमाउने र उद्योग व्यवसायबाट पलायन हुनेहरूको संख्या ठूलो छ । यसले आर्थिक विकासको गति मन्द र सुस्त भएको छ । नेपाल सरकारले यस रोगको रोकथाम, नियन्त्रण र उपचारमा आफ्ना प्रयासहरूको थालनी समयमै गर्न नसकेका कारण सङ्क्रमणको त्रास बढेको र विदेशमा रहेका नेपालीको उद्धारका लागि दबावको सामना गर्नुपरेको थियो । सरकारले नेपाल वायुसेवा निगमको चार्टर्ड विमानमार्फत चीनको हुवेर्इस्थित वुहान सहरबाट सन् २०२० को फ्रेबुअरी १५ मा १ सय ७५ जना नेपालीको विद्यार्थीको उद्धार गन्यो । तर, अन्य देशमा रहेका नेपालीहरूको सोहीबमोजिम उद्धार नगरेको मा सरकार आलोचित बन्यो । नेपाल सरकारले सन् २०२० मार्च २४ गतेदेखि २०२० जुलाइ २१ तारिखसम्म बन्दाबन्दी घोषणा गन्यो । बन्दाबन्दी लाग्न गरिएको दिन दुई जनाको सङ्ख्यामा रहेका सङ्क्रमितको सङ्ख्या बन्दाबन्दी अन्त्य गर्ने घोषणा भएको दिन १७ हजार ९ सय ९४ पुगेको थियो । प्रधानमन्त्री केपी शर्मा ओलीले भारतका प्रधानमन्त्री नरेन्द्र मोदीसँग फोनवार्ता गरी आ-आफ्ना देशमा रहेका दुवै देशका नागरिकको व्यवस्थापन गर्ने सहमति भएता पनि भारतमा तीव्र गतिमा फैलाएको सङ्क्रमण र भारतमा भएको देशब्यापी बन्दाबन्दी कारण ठूलो सङ्ख्यामा नेपाली स्वदेश

गिरफ्तारी

पीडित सङ्ख्या, २०१५-२०२०

पीडित सङ्ख्या, २०२०

पीडित सङ्ख्या २०२०, प्रदेशका आधारमा

यस वर्ष गिरफ्तारीका घटनामा ३ सय ७० जना पीडित भएको अभिलेख भयो । जसमध्ये महिलाको सङ्ख्या ३१ थियो । गिरफ्तारी शीर्षकअन्तर्गत भेला तथा सङ्गठित हुने गरिएका व्यक्तिलाई पक्राउ पुर्जी नदिइनेजस्ता घटना अभिलेखमा छन् । गिरफ्तारी, पुनः गिरफ्तारी तथा गिरफ्तार गरिएका व्यक्तिलाई पुर्जी नदिइने तथा आफन्तलाई भेटन नदिने जस्ता घटनाका पीडितको सङ्ख्या यस शीर्षकअन्तर्गत अभिलेख गरिएका छन् । गिरफ्तारीको कारण स्पष्ट गर्नुपर्ने कानुनका बाबजुद यसप्रकार घटनाका पीडितलाई सो अनुसारको व्यवहार नगरिएको घटना अभिलेख भए ।

सन् २०२० मा घटनाअनुसार पीडित सङ्ख्या

घटनाका आधारमा

	राज्य पक्ष			अन्य पक्ष					
	महिला	पुरुष	जम्मा	तेस्रो लिङ्गी	महिला	पुरुष	नखलेको	जम्मा	कूल जम्मा
अपहरण					१	८		१७	१७
गिरफ्तारी	३१	३३९	३६०						३६०
कुटपिट	१	८४	९३		३१	१८८		२२७	३२०
बाल अधिकार					१४१०	५१		१४६१	१४६१
हिरासतमा मृत्यु	१	५	६						६
आर्थिक, सामाजिक तथा साम्प्रदायिक अधिकार		११	११		३	३	१	६	१६
अमानवीय व्यवहार	३	५	८		३	१६		१८	२५
घाइते	३	३०	३३		३१	१०६		१३६	१५०
हत्या		६	६	१	१५८	१८४		३८३	३५०
जातीय विभेद					२३	२५		४८	४८
अभिव्यक्ति, भेला तथा सडाचार हुने अधिकार	१०	८४	१४						१४
धर्मकी		१	१		१	१५		१६	२५
यातना		१	१						१
महिला अधिकार	१		१		२६०५			२६०५	२६०६
कारागारमा मृत्यु	१	८८	८९						८९
कूल जम्मा	५८	६१६	६६४	१	४२६१	५९५	१	४२६२	५५४३

फर्किए । भारतबाट नेपाल फर्किएका मानिसहरूको आवगमन सहज बनाउन सरकारको तयारीमा कमी देखियो । भारतबाट फर्किएकाहरू कैयौं दिन सिमानामा बस्न बाध्य भए । सुरुका दिनमा आवश्यक स्वास्थ्य सामग्रीको अभाव, सङ्क्रमितको व्यवस्थापनमा देखिएको कमजोरी, बवारेण्टाइन र आइसोलेसन केन्द्रको कमजोर व्यवस्थापन जस्ता कारण कोभिड सङ्क्रमण नियन्त्रणमा आउनुको बढ्दै गयो । सरकारले यस अवधिमा ९ सय ४२ आइसीयू तथा ४ सय ९६ भेरिटेलर थप गन्यो । स्थानीय सरकारहरूले महामारी नियन्त्रणका लागि गरेका प्रयासका कारण उनीहरूको महत्व बढेको आभास भयो । सङ्क्रमितको परीक्षण तथा उपचार निःशुल्क गर्ने सरकारी प्रयास सराहनीय मानियो । महामारी नियन्त्रण गर्न आवश्यक पर्ने संयन्त्र, मानवीय तथा आर्थिक स्रोत साधनको उपलब्धता तथा तयारीका बारेमा राज्यको तदारूकता तथा तयारीको महत्त्व यसपटको महामारीले सिकायो ।

राज्य र मानव अधिकार न्यायपालिका

सन् २०२० मा हालको पुस्ताले कहिल्यै नव्यहोरेको महामारीको कहर बेरोनु पन्यो । सङ्क्रमणबाट बच्न भन्दै सरकारले २०७६ चैत ११ गते बन्दाबन्दीको घोषणा गरेको थियो । बन्दाबन्दीले जनताको जीवनमा प्रत्यक्ष असर पान्यो भने राज्यका सबै अड्गहरूबाट प्राप्त हुने सेवाहरू अवरुद्ध भयो । न्यायालय पनि न्याय सम्पादन गर्ने कामबाट प्रभावित भयो । यस परिस्थितिमा व्यक्तिका सबै किसिमका मानव अधिकारका विषयहरू ओभेलमा पर्ने अवस्था सिर्जना भयो । बन्दाबन्दीको समयमा पनि सर्वोच्च अदालत लगायत उच्च अदालतहरू तथा जिल्ला अदालतहरूमा बन्दीप्रत्यक्षीकरण, बाल सुधारगृहका निवेदनउपर र पकाउ पुर्जी अनुमति र समर्थनसम्बन्धी कार्यमात्र गर्ने गराउने विशेष निर्णय गरेको थियो । कोभिड-१९ को महामारी र बन्दाबन्दीको अवस्थामा पनि स्वास्थ्यको हक, खाद्यान्तको हक, सहज ढगले आफ्नो मुलुकमा प्रवेश गर्ने पाउने हकसम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतले विभिन्न निर्देशन तथा फैसलाहरू गन्यो । सर्वोच्च अदालतले बन्दाबन्दीको समय गणना नहुने महत्त्वपूर्ण निर्णय गर्दै बन्दाबन्दी खुलेको मितिले कम्तीमा ३० दिनसम्म मुद्दा दर्ता र तारेखसहितका लागि थप समय उपलब्ध गराउन

परमादेश जारी गन्यो । सर्वोच्च अदालतले बन्दाबन्दीका कारण मुद्दाका हदम्याद, तारेखलगायतका विषयमा परेको अडचनलाई निकास दिने गरी उक्त निर्णय गरेको थियो । मानव अधिकार वर्ष पुस्तकको सन् २००७ देखियताका अडकहरूमा सङ्क्रमणकालीन न्याय सम्बन्धमा राज्यको जबाफदेहिताको कमीलाई प्रमुखताकासाथ उठाउँदै आएको छ । यसवर्ष सर्वोच्च अदालतले २०७९ फाइन १४ गते द्वन्द्वकालका गम्भीर मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटनाका दोषीले आममाफी र क्षमादान नहुने फैसला पुनरावलोकन गर्न सरकारले दिएको निवेदन पुनरावलोकन गर्नु नपर्ने ठहर गन्यो । यसरी सर्वोच्च अदालतले द्वन्द्वकालीन घटनामा सलागनलाई आममाफी र क्षमादान गर्ने खालको कानुन बनाउन सरकारलाई निरुत्साहित गन्यो । प्रधानमन्त्री केपी शर्मा ओलीले २०७७ पुस ५ गते संविधानको धारा ७६ लाई आधार बनाएर प्रतिनिधि सभा विघटनको सिफारिस गरेपछि परेको रिटलाई प्रधानन्यायाधीश चौलेन्द्रसम्परेश राणाले पुस ७ गते संवैधानिक इजलासमा पठाएको विषय पनि चर्चामा रह्यो ।

कोभिड-१९ को महामारीमा राज्यका सबै अड्ग प्रभावित भए र नागरिकका हकहरू पनि सीमित भए । यस अवस्थामा पनि सर्वोच्च अदालत लगायत मातहतका अदालतबाट नागरिकका आधारभूत हकहरू प्रचलनका लागि विभिन्न फैसला, आदेश, निर्देशन र सूचनाहरू जारी भए । खाद्यान्त, स्वास्थ्य, सहज आवतजावत, बन्दीप्रत्यक्षीकरण, बालसुधार गृहसम्बन्धी कार्यलाई बन्दाबन्दी र निषेधाज्ञाको समयमा समेत निरन्तरता दिन सक्षम भएको पाइयो । त्यसैगरि, बन्दाबन्दी र निषेधाज्ञाको अघि र पछिको अवधिमा सङ्क्रमणकालीन न्यायसम्बन्धी, महिला आयोगमा पदाधिकारी नियुक्ति, स्वतन्त्रताको हकसम्बन्धी विभिन्न फैसला/आदेश र निर्देशन जारी गन्यो ।

कार्यपालिका

सतारुद्ध दल भित्रको वादविवादले सरकारका कतिपय निर्णयहरू कार्यान्वयन हुन सकेनन् भने यस वर्षको बजेट अधिवेशनका रूपमा चिनिएको सङ्क्षीय संसदको अधिवेशन अकस्मात अन्त्य भयो । संसदको अन्त्यपछि नागरिकता विधेयक, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको विधेयक, मिडिया काउन्सिल लगायत अन्य मानव अधिकारसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने अन्य विधेयकहरूले कानुनको रूप

लिन पाएन् । प्रदेश सरकारहरूले सविधान तथा कानुनहरूमा उल्लेख गरेबमोजिमका अधिकार तथा साधन स्रोतहरूको बाँफाँडमा सङ्घीय सरकार सकारात्मक नभएको आधिकारिक प्रश्न उठयो । मौलिक हक तथा मानव अधिकारका विविध विषयहरूलाई कार्यान्वयन गर्न जारी गरिएका ऐनहरूको व्यवहारिक कार्यान्वयनका लागि निर्माण गरिनुपर्ने नियमावली तथा नीतिहरू यस वर्ष पनि जारी भएन् । फलस्वरूप सविधान तथा ऐनमा उल्लेख गरिएका मौलिक हकहरूको व्यवहारिक कार्यान्वयनमा जटिलता कायमै रहेको देखियो ।

विश्वव्यापी महामारीकोरूपमा आएको कोभिड-१९ को प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्न सरकारले मानिसको आवातजावत, व्यवसाय, कारोबार तथा कार्यालयहरूमा निषेध तथा बन्दाबन्दी गरी विभिन्न निरोधात्मक उपायहरूको अवलम्बन गरेको थियो । शुरुआती समयमा नियन्त्रणमा रहेको यो भाइरसको प्रभाव बन्दाबन्दी खुक्कुलो हुने वित्तिकै नियन्त्रण बाहिर गएको थियो । सङ्क्रमणका कारण करिब २ हजारको मृत्यु भएको, उपचार गर्न नपाएर घरमै तथा अस्पतालले भर्ना नलिँदा ज्यान गुमाउनु परेको, महँगो र सीमित मात्रामा उपचारको व्यवस्था तथा पर्याप्त सावधानीका उपाय अबलम्बन गराउन नसक्दा कारणबाट नागरिकले सास्ती व्यहोर्नु पच्यो । महामारीको रूपमा रहेको सरुवा रोग तथा प्राथमिक रोगको उपचार सरकारले नि:शुल्क गर्नुपर्ने संवैधानिक तथा कानुनी प्रावधानहरूको पटक पटक उल्लङ्घन भयो । निजी अस्पतालहरूले चर्को उपचार शुल्क लिएको विषय व्यापक रूपमा उठेको भए पनि सरकारले अनुगमन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सकेन । बाढीपहिरो तथा अन्य प्राकृतिक विपरीहरूबाट ३ सय भन्दा बढी नागरिकको मृत्यु भयो । विपत् पीडितहरूलाई सुरक्षित आवासको व्यवस्था गर्न नसक्नु, उद्धार, पुनर्स्थापना तथा उपचारको व्यवस्थामा केही कार्यहरू भए पनि ती पर्याप्त नभएको पाइयो । बन्द गरिएका सरकारी तथा निजी विद्यालय, कलेज तथा विश्वविद्यालयहरू यस वर्षको अन्त्यतिर विस्तारौ खुलेको भए पनि विद्यार्थीहरूको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारको हनन् भयो । शिक्षा क्षेत्रमा भएको क्षतिलाई सम्बोधन गर्ने कुनै योजना सरकारले ल्याएको देखिएन । महिला हिंसाका घटनाहरूमा कमी आएन । महिला विरुद्धको गम्भीर हिंसाको स्वरूपमा

रहेको छाउपडी प्रथाको लागि भन्दै यस वर्ष स्थानीय प्रशासन तथा प्रहरीले करिब ३ सय छाउगोठहरू भत्काए । सामाजिक चेतना तथा स्थानीयको सहभागिता तथा बेवास्ताका कारण यो अभियान प्रभावकारी हुन सकेन । यसबिचमा छाउगोठहरू पुनः निर्माण हुन थालेको समाचारहरू प्रकाशित भए । जातीय विभेदको विद्यमानता, जीवनको अधिकार, स्वास्थ्य सेवामा सबैको पहुँच नहुनुजस्ता कारणले मौलिक हक उपयोगमा अभैटाढाको कुरा हुन गयो । आप्रवासी कामदार माथि हुने र भएको श्रम शोषण, असुरक्षित कामका कारण बढेको मृत्यु दर चिन्ताको विषय भयो । दलित, जनजाति, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, महिला, अल्पसङ्ख्यक, ज्येष्ठ नागरिकलगायतको अधिकारको संरक्षणमा राज्य कहीं न कहीं चुकेको देखियो ।

व्यवस्थापिका

विधि, प्रक्रिया तथा सत्तारूढ राजनीतिक दलभित्रको खिचलोका कारण यो वर्ष संसदका काम कारबाही प्रभावकारी हुन सकेनन् । संसदमा उठेको विषयले महत्त्व नपाउने र उठेका विषयको सम्बोधन समेत भएनन् । लामो समयदेखि विचाराधीन अवस्थामा रहेका विधेयकहरू अलपत्र नै रहे । संसदमा रहेको मानव अधिकार आयोगसम्बन्धी विधेयक, मिडिया काउन्सिलसम्बन्धी विधेयक जसउपर व्यापक विरोधका स्वर सुनिएका थिए तिनका बारेमा संसदमा छलफल नै हुन पाएन । संसदमा हुने न्यून उपस्थिति, सांसद विकास कोष, लामो समयसम्बन्धी अवरोधजस्ता विषय यो वर्ष पनि आलोच्य रहयो । संसदीय समितिहरूले निर्देशन दिने तर सम्बन्धित निकायले त्यसको परिपालना नगर्ने परिपाटी कायम र हँदा संसदीय समितिहरूले गरेका निर्देशन र निर्णहरूको औचित्य माथि प्रश्न चिन्ह उठयो । उपसभामुख बिना एक वर्ष संसदका गतिविधि भए ।

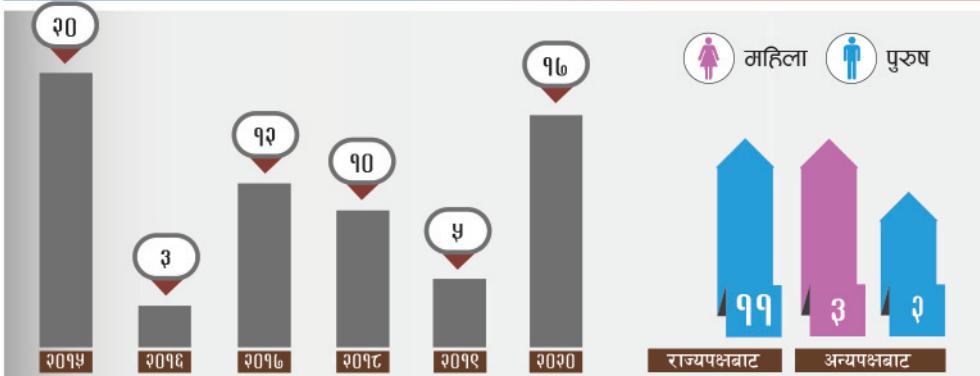
पाँच वर्षका लागि निर्वाचित संसद २०७७ युस ५ गते विघटन गरियो । जसरी २०४८ सालपछिका संसद् राजनीतिक दाउपेचको शिकार भएका थिए । यसपटक पनि यही नियति दोहोरियो । संसद् विघटनलाई केही राजनीतिक दल तथा प्रवुद्ध व्यक्तित्वले संवैधानिक 'कू' को संज्ञा दिए । संसद् विघटनलाई प्रधानमन्त्रीको राजनीतिक अधिकारका रूपमा व्याख्या पनि गरियो । अदालतमा विचाराधीन विषयमा बोल्न हुने वा नहुने भनी नेपाली काग्रेसमा दुईमत देखा पच्यो । लोकतन्त्रमा

आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार

पीडित सङ्ख्या, २०१५-२०२०

पीडित सङ्ख्या, २०२०

पीडित सङ्ख्या २०२०, प्रदेशका आधारमा

दयाककै नदेखिने तर धेरै मानिस पीडित हुने घटना आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसँग सम्बन्धित हुन्छन्। तर, त्यस्ता घटना तथ्याङ्कका रूपमा उतार्न कठिन छ। यस्ता अधिकारबाट पीडित हुनेको सङ्ख्या अभिलेखमा उतारिएको भन्दा पक्कै पनि बढी छ भन्ने कुरा घटनाका प्रवृत्तिबाट थाहा हुन्छ। आफ्नो सम्पत्तिमा अरूले नै कब्जा गर्ने, ज्यालाबाट वज्चित गर्ने, ज्यालामा भेदभाव र जागिरबाट नै निष्काशन गरिएका १६ जना पीडित भएको सन् २०२० मा इन्सेकमा अभिलेख गरियो।

संसद् विघटन र ताजा जनादेशको विषय सामान्य नै हुने भए पनि स्थिरताका पक्षमा रहेका नेपाली जनता तोकिएकै समयमा निर्वाचन हुन्छ की हुँदैन वा भए पनि यसले स्थिरता ल्याउँछ की ल्याउँदैन भन्ने विषयमा चिन्तित भए।

आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारका प्रदेशगत सबाल

श्रम ऐनमा नसमेटिएका इलाम र भापाका चिया मदजुर

नेपाल सरकारले २०७४ साउन १ गतेदेखि लागू हुने गरी श्रम ऐन जारी गरेपछि सङ्गठित वा असङ्गठित श्रमिकहरूको न्यूनतम ज्याला र सामाजिक सुरक्षाका विषयहरू कार्यान्वयनमा आउने र श्रमिकले न्यूनतम ज्याला पाउने अपेक्षा गरिएको थियो। सविधानले धारा ३४ मा श्रमको हकलाई मौलिक हकका रूपमा व्यवस्था गरेपछि पारिश्रमिक र सामाजिक सुरक्षासँग जोडिएका समस्याहरू हल भएर जाने निश्चित भएको थियो। सविधानले पारिश्रमिक लिइ रोजगारदाताका लागि शारीरिक वा बौद्धिक कार्य गर्ने कामदार वा मजदुरलाई श्रमिकका रूपमा परिभाषित गन्यो। प्रत्येक श्रमिकलाई उचित पारिश्रमिक, सुविधा तथा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाको हकलाई सर्विधानले श्रमको हकमा सम्बोधन गन्यो। श्रमको मूल्य र श्रमिकको सामाजिक सुरक्षाका विषयमा कानुन अब्बल भए पनि व्यवहारिक कार्यान्वयन नहुँदा चिया मजदुरका समस्या ज्युँका त्युँ छन्।

‘बोक्सी’को आरोपमा महिलामाथि हुने हिंसा:

सामाजिक कुरीतिको दुष्क्र

गरिबी, अशिक्षा, चेतनाको कमी, परम्परागत धारणा, सामाजिक मूल्य मान्यता, धार्मिक अन्धविश्वासका कारण महिला उपर विभिन्न खालका हिंसा हुने गरेका छन्। ती हिंसाहरू मध्ये एक हो ‘बोक्सी’को आरोपमा महिलामाथि हुने हिंसा। ‘बोक्सी’को आरोपमा दुर्व्यवहार सहेकामध्ये सबैको पहुँच कानुनसम्म पुर्दैन। न्यून आर्थिक श्रोत, अशिक्षा, न्यायमा पहुँच नभएका, सामाजिक डरत्रास, असुरक्षा र लोकलाजका कारण पीडितहरू दुर्व्यवहार सहेर बस्न बाध्य हुन्छन्। ‘बोक्सी’को आरोपमा महिलाउपर कुट्टिपट, कपाल मुण्डन र अभक्ष कोच्चाउने जस्ता हिंसाका घटनाहरू कमी आएको छैन। प्रदेश २ मा सन् २०२० मा ‘बोक्सी’को आरोपमा २४ जना र सन्

२०१९ मा १४ जना महिला हिंसामा परेको अभिलेख इन्सेकसँग छ। सामाजिक मूल्य, मान्यता, परम्परा र विश्वासका कारण यस्तो हिंसाले समाजमा संरक्षण र बढावा पाइरहेको छ। ‘बोक्सी’को आरोप लागेका महिलाले समुदायका सदस्यका साथै आफ्ना परिवार र धार्मिकीबाटै चरम प्रकृतिको शारीरिक र मनोसामाजिक हिंसाको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ। अति भएको अवस्थामा ‘बोक्सी’को आरोप तथा उत्पीडनमा परेको महिलाले आत्महत्यासम्म गरेका उदाहरणहरू छन्। पछिल्लो समयमा ‘बोक्सी’को आरोप तथा उत्पीडनलाई आर्थिक लाभका लागि, सम्पत्ति र भूमि कब्जा गर्न र अन्यमाथि शक्ति र नियन्त्रण राख्न पनि प्रयोग गरिएको पाइएको छ।

‘बोक्सी’ शब्दले नै पीडा र त्रासको प्रतिनिधित्व गरेको हुन्छ। विशेषगरी गाउँमा कुनै मनिस बिरामी भयो वा मृत्यु भयो भने धार्मि-भाँत्रीको भारफुकको प्रभावमा परेर कसैमाथि ‘बोक्सी’को दोष लगाई निर्मम यातना दिने गरिन्छ। कतिपय घटनाहरू सञ्चार माध्यमसम्म आइपुग्छन् त कतिपय आउँदैनन्।

विभिन्न समयमा सार्वजनिक प्रकाशनमा आएका चरम दुर्व्यवहार एवम् क्रुर यातनाका घटनाहरूले सबैलाई सोच्न बाध्य बनाउन पुग्छ। यस किसिमको घटनाले सर्वसाधारणमा भयको वातावरण पैदा गर्दछ। दुनामुना, तन्त्र-मन्त्र गरेको भनि कसैमाथि बोक्सीको दोष लगाउनु सामाजिक तथा कानुनी अपराध मानिन्छ। कुनै व्यक्ति ‘बोक्सी’ हो भनी तय गर्ने कुनै आधार कसैले दिन सक्वैन। तर, पनि समाजमा ‘बोक्सी’को नामबाट कुनै पनि व्यक्तिमाथि हुने अमानवीय व्यवहार, यातना, हिंसाजस्ता कार्यको अन्त्य हुन सकेको छैन। बोक्सीको आरोप लगाइ कपाल मुण्डन गर्ने, गाउँ बुमाउने, पञ्चायती बसेर अपमानित तथा दुर्व्यवहार गर्ने, कुट्टिपट तथा यातना दिने र अभक्ष कोच्चाउने आदि जस्ता हिंसा हुने गरेको पाइन्छ।

प्राकृतिक विपत्ति पारेको प्रभाव: सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको अध्ययन

जनधनको नोक्सान कम गर्न केही काम भएको र जोखिम क्षेत्र भनेर पहिचान गरिए पनि समयमै बस्तीलाई स्थानान्तरण नगर्दा धेरैले ज्यान गुमाउनु परेको र कतिपयलाई पहिले नै सावधान गराउँदा समेत उनीहरू थातथलो छोडेर अन्यत्र जान नचाहेदा धेरै क्षति व्यहोर्नु परेको देखिन्छ। स्थानीय स्वयम्भले पनि पटकपटक जोखिम भयो ‘बस्ती सारी दिनुपन्यो’

भन्दै पटकपटक आग्रह गरेका हुन् । त्यस भेगका लाम्फा, सञ्चाराउँ, लिदी, भुल्के, निम्लुड, बैगानका पाँच सयभन्दा बढी घर सार्न माग गरेका थिए ।

पहिरोले ठूलो जनधनको क्षति व्य्होरेको सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको जुगल गाउँपालिकाको लिदी लागायतका जोखिममा रहेका बस्तीहरू स्थानान्तरण गर्न विज्ञ समूहको टोलीले सिफारिस गरेको छ । बाढी पहिरोले वर्षाको समयमा ठूलो जनधनको क्षति भएपछि सरकारले सिन्धुपाल्चोक जिल्लालाई विपत् सङ्कटग्रस्त क्षेत्र घोषणा गरेको थियो । सरकारले उक्त क्षेत्र लागायत आसपासका जोखिम बस्तीको भौगोलिक अध्ययनका लागि २०७७ मद्दसिर १७ गते विज्ञहरूको टोली पठाएको थियो । पुनर्निर्माण प्राधिकरण र राष्ट्रिय विपत् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरणका विज्ञहरूको टोलीले सात दिनसम्म जुगल गाउँपालिकाको विभिन्न चार जोखिम बस्तीहरूको स्थलगत अध्ययन गरेको थियो । स्थलगत अध्ययन गर्न गएको टोलीले पुनर्निर्माण प्राधिकरण र विपत् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरणलाई अध्ययन टोलीले निकालेको निष्कर्षसहितको प्रतिवेदन हस्तान्तरण गरेको छ । विज्ञहरूको टोलीमा पुनर्निर्माण प्राधिकरणको तरफबाट सहभागी जिल्ला आयोजना कार्यान्वयन इकाइ (भवन) का प्रमुख सन्तोष निरौलाले पुस २१ गते पत्रकार सम्मेलन गरेर अध्ययन गरिएका चार बस्ती मध्ये दुई बस्ती उच्च जोखिममा रहेको निष्कर्ष निकालिएको जानकारी दिए ।

कपिलवस्तु र नवलपरासीका उखु किसानका समस्या

उखु खेती अन्य खेतीभन्दा केही सजिलो खेती हो । एकपल्ट रोपेपछि सामान्य हेरचाह गर्न सके तीन वर्षसम्म उत्पादन हुन्छ । यो सोभै एकमुष्ट ठूलो रकम आउन सक्ने नगदे बाली हो । उखु खेती अरू बाली गर्न नसकिने जग्गामा गर्न सकिन्छ । उखु खेती तराईका १५ जिल्लामा व्यवसायिक रूपमा हुन्छ । उखु खेतीको प्राविधिक ज्ञान तथा परामर्श सेवाको अपर्याप्तता, सहुलियतपूर्ण कृषि कर्जामा सरल र सहज पहुँचको अभाव, चिनी मिलबाट उखुको भुक्तानी समयमा उपलब्ध हुन नसकेको, सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान समयमा प्राप्त गर्न कठिनाइ भएको, उखुको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न नसकेको जस्ता मूलभूत समस्या छन् ।

चिनी उद्योगलाई बेचेको उखुको भुक्तानी नपाएपछि एक वर्षको अवधिमा दुइपटक उखु किसान

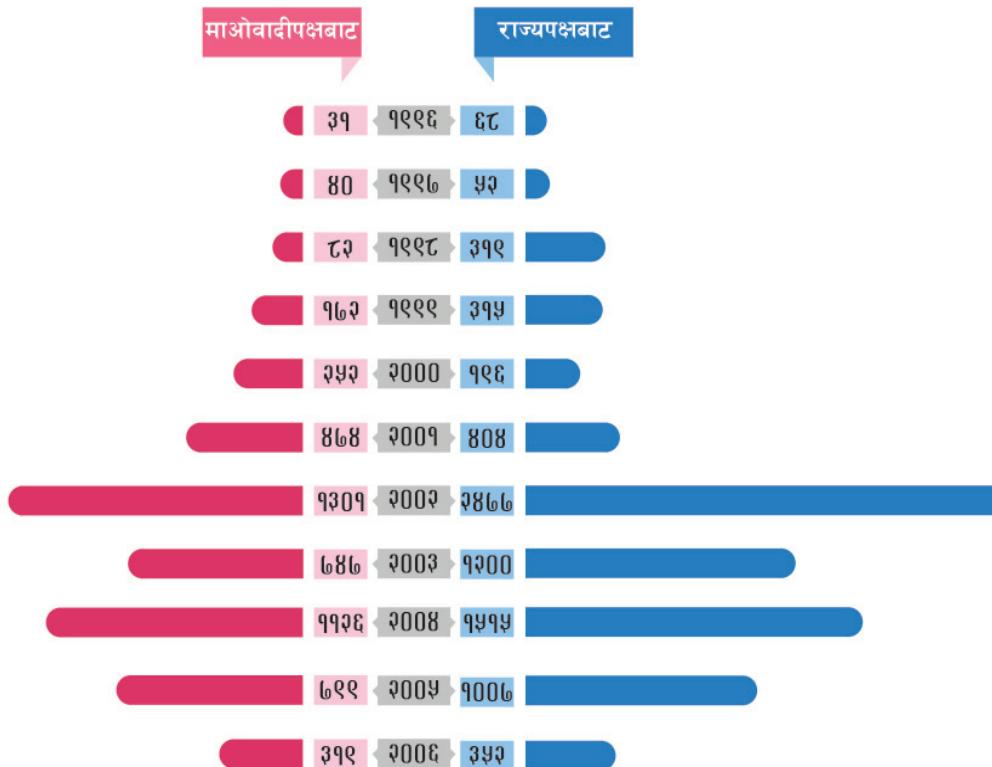
आन्दोलन गर्न काठमाडौं गए । गत वर्ष पुस महिनामा राजधानीको सडकमा उत्रिएका किसानले भुक्तानी गरिरिदने सरकारी आश्वासनपछि घर फर्किए । यसपटक उद्योगीले नतिरे सरकारले तिरिदिने आश्वासन पाएपछि किसानले आन्दोलन स्थगित गरेका छन् । गत वर्षको पुससम्म १ अर्ब ४० करोड रुपियाँ बक्यौता रहेकामा यो मद्दसिरसम्म यस्तो बक्यौता ६५ करोडमा भरेको देखाउँछ । उद्योगबाट पाउनुपर्ने रकमका समयमै नपाएपछि बैंकले धितो लिलामीको सूचना पनि जारी गरेको छ ।

सल्यानमा बालविवाह: जोखिममा बालअधिकार

सल्यान जिल्लाका ग्रामीण क्षेत्रमा अहिले पनि सानै उमेरमा विवाह गर्ने प्रचलन उच्चदरमा रहेको छ । जिल्लामा बालविवाहको हालको अवस्थाबाटे कसैसँग एकीन तथ्याङ्क नभए तापनि अस्पतालमा प्रसुती गराउने सङ्ख्या, अदालतमा पर्ने बालविवाह, बहुविवाह र सम्बन्ध विच्छेद मुद्दाका सङ्ख्या तथा प्रहरी कार्यालयको तथ्याङ्क केलाउने हो भने जिल्लाको बालविवाहको अवस्था सहजै देख्न सकिन्छ । सल्यान जिल्ला अस्पतालले दिएको तथ्याङ्कअनुसार ०७७ वैशाखदेखि कात्तिकसम्मको सात महिनाको अवधिमा ७ सय ७७ महिलाहरूले प्रसूति सेवा लिए । सेवा लिनेमध्ये १ सय ९२ अर्थात् २५ प्रतिशत महिलाहरू २० वर्ष मुनिका थिए भने उमेर नपुगी गर्भाधान गरेर प्रसुति सेवा लिएकामध्ये ६ जनाले बच्चा जन्माउन नसकेर शल्यक्रिया गर्नु परेको अवस्था थियो । यसैरारी, सात जनामा उल्टो बच्चा बस्ने समस्या, तीन जनामा सुत्करी भएर रगत बगिरहने समस्या, दुई जनाका बच्चाले श्वास फेर्न गाहो भएको र एक जनाको पेटमै बच्चा मरेको जस्ता समस्या रहेको देखियो ।

जिल्ला अदालत सल्यानको तथ्याङ्कलाई केलाउने हो भने जिल्लामा बालविवाहको अवस्था भयावह रहेको बुझ्न सकिन्छ । मुलुकी अपाराध संहिता, २०७४ ले २० वर्षभन्दा कम उमेरमा हुने विवाहलाई दण्डनीय मानेको छ । यसका साथै सो विवाहले कानुनी वैद्यता प्राप्त गर्दैन । त्यसकारण ग्रामीण क्षेत्रमा सानै उमेरमा भएका विवाहरू सम्बन्ध विच्छेद गर्नुपर्ने र बहुविवाहको मुद्दा दायर गर्नु पर्ने अवस्थामा २० वर्ष पूरा भएपछि मात्रै अदालतमा पुग्छन् । आर्थिक वर्ष ०७६ र ०७७ मा जिल्ला अदालत, सल्यानमा दर्ता भएका सम्बन्धविच्छेदका १ सय २ मुद्दामध्ये ३९ ओटा मुद्दामा महिलाहरू २५ वर्ष मुनिका छन् । बहुविवाहका १७

सन् १९८६ देखि २००६ सम्म भएको सशस्त्र टुन्ड्रमा मारिएकाहरूको सङ्ख्या वर्षका आधारमा

मुद्दामध्ये सात ओटा मुद्दामा पीडितको उमेर २५ वर्ष मुनि छन् । उनीहरूमध्ये धेरैको बालविवाह भएको बताइएको छ ।

कोभिड-१९ को प्रभाव: भारतबाट फर्किएका सुदूर पश्चिम प्रदेशका नागरिकहरू आर्थिक सामाजिक अवस्था

सुदूरपश्चिम सरकार आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालयका अनुसार कोभिड-१९ को महामारीको समयदेखि ०७७ पुस १६ गतेसम्ममा भारतबाट नेपाल फर्किने नेपाली नागरिकहरूको सङ्ख्या ३ लाख ५ हजार ९ सय ६३ जना रहेका तथ्याङ्क छ । तर, सुदूरपश्चिम प्रदेशका सबै स्थानीय तहसँग कोभिड महामारीको समयमा किंतु जना भारत प्रवासीहरू स्वदेश फर्किए भन्ने एकीन तथ्याङ्क छैन । केही स्थानीय तहहरूले मात्रै भारतबाट फर्किएकाहरूको

तथ्याङ्क राखेको पाइयो । कोभिड-१९ महामारीका बिच भारतको विभिन्न क्षेत्रबाट कैलालीमा आउने नेपाली नागरिकहरूको सङ्ख्या ४६ हजार ७ सय २ ९ जना रहेको कैलाली जिल्ला प्रशासन कार्यालय, कैलालीसँग तथ्याङ्क रहेको छ । तर, नेपालमा रोजगारी नपाएपछि पुनः किंतु जना भारत फर्किए भन्ने तथ्याङ्क भने कैलाली प्रशासनसँग छैन ।

जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, अछाममा कोभिड-१९ को महामारीपछि भारतलगायत अन्य मुलुकबाट ३ हजार ४ सय ६७ जना महिला, १३ हजार ६ सय ७६ जना पुरुष, १ हजार २१ जना बालबालिका, ९३ जना गर्भवती महिला र २ सय १ जना ज्येष्ठ नागरिक जिल्ला फर्किएको, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, कञ्चनपुर मा २४ हजार ९ सय २६ जना जिल्लाबासीहरू भारत प्रवासबाट फर्किएका र ०७७ पुस १६ गतेसम्म सुदूर पश्चिमलगायत अन्य प्रदेशबाट कञ्चनपुर नाका हुँदै

५१ हजार ९ सय ९६ जना भारत गएको तथ्याङ्कको रहेको छ । जिल्ला प्रहरी कार्यालय, दाढुलामा ०७७ मङ्गसिर २० गतेसम्म भारतको विभिन्न ठाउँमा रोजगारी गुमाएपछि ३ हजार ९७ जना पुरुष, ६ सय ३८ जना महिला र ९२ जना बालबालिका गरी ३ हजार द सय २७ जना नेपाल फर्किएको र १ हजार २ जना पुरुष, द सय ५० जना महिला र तीन जना बालबालिका गरी १ हजार द सय ५५ जना रोजगारीका लागि भारत गएको तथ्याङ्क रहेको छ । यी जिल्लाका तथ्याङ्कके हेर्दा पनि कोभिड महामारीका कारण भारतमा रोजगारी गुमाए नेपाल फर्किनेहरूको सङ्ख्या बढी भएको पाइयो ।

सन् २०२० र मानव अधिकार उल्लङ्घन: तथ्य र तथ्याङ्क

इन्सेकले गरेको अभिलेखअनुसार सन् २०२० मा मानव अधिकार उल्लङ्घन र ज्यादतीका घटनामा ५ हजार ५ सय ४३ जना पीडित भए । सन् २०१९ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन र ज्यादतीका घटनामा ६ हजार ६ सय ४२ जना पीडित भएका थिए । यस वर्ष मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटनामा ५८ महिला र ६ सय १७ पुरुष गरी जम्मा ६ सय ७५ जना तथा ज्यादतीका घटनामा ४ हजार २ सय ७१ महिला, ५ सय ९५ जना पुरुष, नखुलेको एक र एक तेस्रो लिङ्गी गरी जम्मा ४ हजार द सय ६८ जना पीडित भएको अभिलेख भयो । यो सङ्ख्या गत वर्षभन्दा १ हजार ९९ जनाले कमी हो ।

यस वर्ष राज्यपक्षबाट सात जनाको हत्या भयो । यो वर्ष यातनाका घटनामा नौ जना, गिरफ्तारीका घटनामा ३ सय ७० जना, जातीय विभेदका घटनामा ४८ जना, अमानवीय व्यवहारका घटनामा २५ जना, भेला तथा सङ्गठित हुने अधिकारमा ९४ जना, धम्कीका घटनामा २५ जना र कुटपिटका घटनामा ३ सय २० जना पीडित भएको अभिलेख भयो ।

महिलामाथि हुने सबै प्रकारका दुर्घटवहार

सन् २०२० मा महिलामाथि हुने हिंसाका घटनामा २ हजार ६ सय ६ जना पीडित भएको अभिलेख भयो । यस वर्ष बेचबिखनका प्रयासका घटनामा ३२ जना, घेरेलु हिंसाका घटनामा १ हजार ३ सय ४६ जना, कथित बोक्सीको आरोपमा ५८ जना, बलात्कारका घटनामा ६ सय ४८ जना, बलात्कार प्रयासका घटनामा १ सय ५२ जना, यौन दुर्घटवहारको

घटनामा ६२ जना र बेचबिखनका घटनामा २५ जना महिला पीडित भएको अभिलेख भयो ।

यस वर्ष परिवाजनबाट १ सय २ जना महिलाको हत्या भयो । गत वर्ष यो सङ्ख्या १ सय २९ थियो । भनेजति दाइजो नल्याएको आरोपमा तीन जना महिलाको हत्या भयो भने सोही कारणले १२ जना महिला हिंसामा परेको अभिलेख भयो । परिवारजनबाट महिला मारिएका केही घटनामा पीडितपक्षले हत्याको आरोप लगायो भने आरोपित पक्षले आत्महत्या गरेको भनी बताएको पाइयो । पोष्टमार्टम रिपोर्टमा आत्महत्या देखिएको भन्दै प्रहरीले उजुरी नै नलिएका घटना पनि अभिलेख भए ।

धनुषा जिल्ला बटेश्वर गाउँपालिका-२ की वर्षीया संगीता कापरको ०७७ जेठ १६ गते पति २५ वर्षीय अनिल कापरले दाइजोको निहुँमा हत्या गरेको माइतीपक्षले आरोप लगायो । ज्वाँले पटक-पटक थप दाइजो मागदै छोरीलाई शारीरिक र मानसिक यातना दिँदै आएकोमा जेठ १६ गते दिउँसो कुटपिट गरेर साँझ ६ बजे भुण्डयाएर हत्या गरेको मृतक संगीताका बुवा रामअयोध कापरले दावी गरे । बुवा रामअयोध कापरका अनुसार शवको मुखबाट रगत बगेको, एउटा दाँत भाँचिएको र शरीरका विभिन्न ठाउँमा नीलडाम देखिएको थियो । पीडित पक्षले इलाका प्रहरी कार्यालय, महेन्द्रनगरमा जेठ १७ गते दिएको उजुरी दर्ता भएन । आरोपितविरुद्ध साउन ७ गते जिल्ला प्रहरी कार्यालय, धनुषामा उजुरी दर्ता भयो । आरोपित यो वर्षको अन्त्यसम्म गिरफ्तार भएनन् ।

घटनापछि फारार हुने आरोपित पक्षको खोजी वा उनीहरूलाई कानुनी दायरमा ल्याउन प्रहरीको इच्छाशक्ति कम देखियो । जबकी फौजदारी अपराधमा पीडितले जाहेरी नै नदिए पनि प्रहरी कारबाही प्रकृया अगाडि बढाउनु पर्ने कानुनी व्यवस्था छ ।

३१ वर्षीया महिलालाई ०७६ माघ २० गते पति, ससुरा र सासूले कुटपिट गरी घाँटी थिचेरे रुखमा भुण्डयाएको भन्दै मृतकका माइती पक्षले माघ २७ गते इलाका प्रहरी कार्यालय, कल्याणपुर, सप्तरीमा उजुरी दियो । पीडित पक्षले माघ २८ गते जिल्ला हुलाक कार्यालयमार्फत पनि उजुरी गच्छो । फोन गरेको विषयमा पीडितको चरित्रमाथि शङ्का गरी आरोपित पतिले बारम्बार कुटपिट गरी घर निकाला गर्ने गरेकोमा सम्भाई बुझाई गरेर माइतबाट घर पठाउने गरेको माइती पक्षले जनायो । प्रहरीले उजुरी दर्ता

नगरेपछि मृतककी आमाले उच्च अदालत जनकपुर राजविराज इजलासमा फागुन २ गते परमादेशको निवेदन दिइन् । इलाका प्रहरी कार्यालय, कल्याणपुरले फागुन २३ गते प्रतिउत्तर पठायो । यो वर्षको अन्त्यसम्म परमादेश जारी भएन र उजुरी पनि दर्ता भएन ।

नेपालको संविधानको धारा ३८ को उपधारा ३० ले महिलाविरुद्ध धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै पनि आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमका हिंसाजन्य कार्य वा शोषण गर्न नपाइने कुरा उल्लेख छ । महिलामाथि हुने घरेलु हिंसा नियन्त्रण कसुर सजाय ऐन २०६६ जारी भई लागु भएको छ । सामाजिक, सांस्कृतिक मान्यतामा आधारित कुरीतिजन्य अभ्यासका कारण महिलाहरू हिंसाको दुष्क्रियाट बाहिर निस्कन सकेका छैनन् । कथित बोक्सीको आरोपमा हुने हिंसा, महिनावारी भएको बेला गरिने विभेद, दाइजो का कारण गरिने मानसिक तथा शारीरिक यातना, बालविवाहजस्ता घटनामा महिला पीडित हुँदै आएका छन् । राष्ट्रपति महिला उत्थान कार्यक्रम मार्फत सङ्क यातायातको पहुँच नपुगेका दुर्गम भेगका गर्भवती महिलाहरूको उद्धार गरी सुविधायुक्त स्वास्थ्य संस्थामा पुऱ्याउने कार्यको शुरुआत भयो । यस कार्यक्रमले सर्वां महिलाको जीवन जोगाउन मद्दत पुगेको इन्सेकले अभिलेख गन्यो ।

इन्सेकका ७७ जिल्ला प्रतिनिधिले प्रहरी कार्यालयमा रहेका महिला तथा बालबालिका ज्येष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र अनुगमन गरे । यी कार्यालयमा दर्ता भएका अधिकांश घटनामा मेलमिलाप भयो । परिवारजनबाट महिलामाथि हुने घरेलु हिंसाका उजुरी हरेक वर्ष बढ्ने गरेको छ । कतिपय बेला परिवारजनबाट महिलामाथि हुने घटनालाई परिवारमै गुपचुप राख्ने वा गाडौं समाजमै मिलाइन्छ । धेरैजसो घटनामा महिलाकै दोष देखाएर आरोपितलाई उन्मुक्ति दिने कार्य पनि भइरहका छन् । प्रहरी कार्यालयसम्म पुगेका उजुरीलाई मेलमिलापका नाममा सामसुम पार्ने कार्य हुँदै आएका छन् । महिला तथा बालिकामाथि हुने गरेका हिंसाको रोकथामका लागि यस्ता घटनामा सलाग्न पीडकहरूलाई फौजदारी अभियोग लगाउने ऐन लागु नगर्दासम्म यस्ता घटनामा संलग्नहरूले उन्मुक्ति पाइरहने छन् ।

बाल अधिकार

यस वर्ष बाल अधिकार उल्लङ्घनका घटनामा

१ हजार ४ सय ६१ जना पीडित भए । जसमध्ये बलात्कार का घटनामा ९ सय ८९, यौन दुर्व्यवहारको घटनामा ३ सय ५६, विद्यालयमा शारीरिक सजाय दिइएका घटनामा १९ जना बालबालिका पीडित भएको अभिलेख भयो । देशका कर्णधार वा भविष्य भनिने बालबालिकामध्ये कैयन् वर्तमानमै असुरक्षित छन् । बालश्रम, बालबालिका ओसारपसार, बेचबिखन, यौनजन्य हिंसा, शिक्षा र स्वास्थ्यको अवसरबाट बञ्चिती जस्ता बाल अधिकारहननबाट बालबालिका पीडित भएको इन्सेकको अभिलेखले दर्शाए । धेरैजसो विद्यालय भवन बालमैत्री छैनन् । छात्राहरूका लागि शौचालयको उचित व्यवस्था थिएन । अत्यन्त न्यून सङ्ख्यामा अपाङ्गमैत्री विद्यालय भेटिए । निःशुल्क शिक्षाको विषय व्यवहारमा लागु भएको पाइएन । सामुदायिक विद्यालयले विभिन्न बहानामा शुल्क असुल गरेको पाइयो । (हेनुहोस यसै पुस्तकको जिल्लागत विवरणमा शिक्षाको अधिकार) । यसबाहेक अन्य पक्षबाट पनि बालबालिका उत्तिकै हिंसाको चपेटामा परे (हेनुहोस तालिका) । यस वर्ष बाल अधिकार उल्लङ्घनका घटनामा हजार सय जना पीडित भएको अभिलेख भयो । उमेर नपुगी विवाह हुने प्रचलन अभै पनि कायम छ । धेरै जसो बालविवाहका घटना प्रहरीसम्म आइपुँदैन । प्रहरीसम्म आएका घटनामा प्रहरीले कानुनी कारबाहीको प्रकृया अगाडि बढाएको पाइयो । विद्यालयमा दिइने शारीरिक दण्डका घटना अभिलेख भएकोमा सबैजोस घटना मेलमिलापमा दुझ्गाए ।

सप्तरीको अग्नीसाइर कृष्णसवरण गाउँपालिका-६ स्थित आदर्श सेकेण्डरी स्कूलमा अध्ययनरत १३ वर्षीय तीन जना र १४ वर्षीय दुई जना बालकलाई ०७६ फागुन १३ गते विद्यालय प्रशासनका कर्मचारीले कुटापिट गरी घाउते बनाएको भन्दै पीडितका अभिभावकहरूले महुती प्रहरीमा फागुन १३ गते उजुरी दिए । विद्यार्थीहरू अनुशासनमा नबसेको भन्दै दण्डस्वरूप आरोपितले अन्य शिक्षकहरूकै सामुन्ने बासिको भाटाले गोडा र पिट्यूमा प्रहार गर्दा चोटपटक र निलडाम बसेको थियो । घाउतेहरूको उपचार राजविराजस्थित गजेन्द्रनारायण सिंह अस्पतालमा फागुन १३ गते गरियो । आरोपितविरुद्ध कुनै कारबाही नभएको पीडित पक्षले जनायो ।

निष्कर्ष

लामो समयदेखि थाती रहेको सङ्क्रमणकालीन न्यायको विषयलाई दुख्याउने, पीडितलाई हानिपूरणको

महिला अधिकार

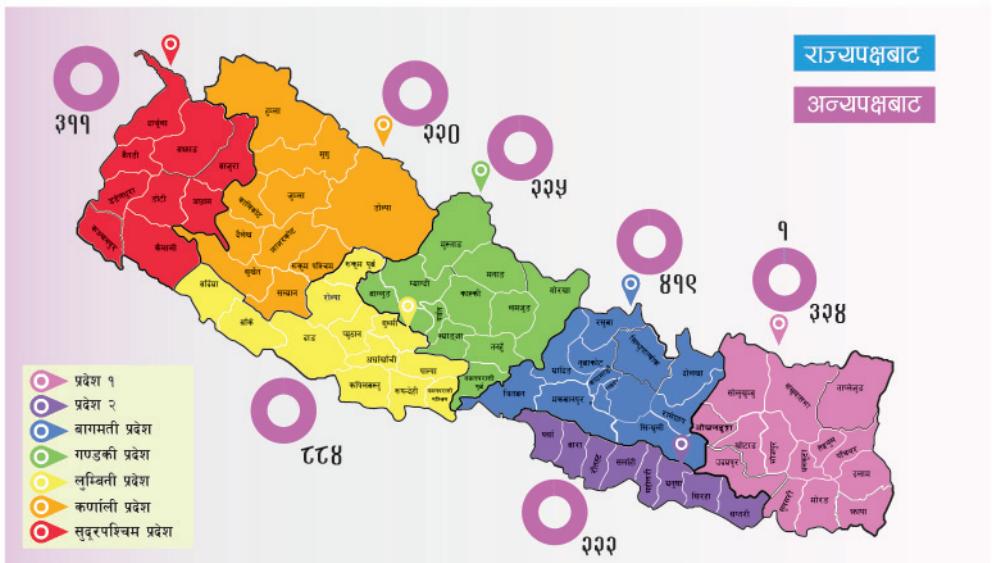

पीडित सङ्ख्या, २०१५-२०२०

पीडित सङ्ख्या, २०२०

पीडित सङ्ख्या २०२०, प्रदेशका आधारमा

सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाले महिलामाथि हुने हिंसाका घटनाको न्यूनीकरणका लागि गरेका अनेक प्रयासका बाबजुद नेपालमा महिलामाथि हुने हिंसाका घटनामा कुनै कमी आएको छैन । चाहे त्यो घरेलु हिंसाका नाममा होस् वा बलात्कारका घटना । यसैगरी 'बोक्सी'को आरोपमा महिलामाथि दुर्व्यवहार हुने क्रम रोकिएको छैन । सन् २०२० मा महिला अधिकारका घटनामा राज्यपक्षबाट एक जना र अन्यपक्षबाट २ हजार ६ सय ५ जना पीडित भएको इन्सेकले अभिलेख गन्यो । नेपाल प्रहरीको महिला तथा बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा केन्द्रमा सयाँको सङ्ख्यामा घरेलु हिंसापीडित महिलाले उजुरी गर्ने गरेका छन् । प्रहरीकै तथ्याङ्कलाई आधार मान्ने हो भने घरेलु हिंसाका अधिकांश घटनामा मेलमिलाप हुने गरेको छ । अर्थिक उपार्जनको कुनै बाटो नभएका महिला बाध्यभएर आफूमाथि कुटुपिट गर्ने पति र परिवाजनका सदस्यसँग मेलमिलाप गर्न बाध्य हुन्छन् । गम्भीर प्रकारका हिंसाका घटनामासमेत मेलमिलाप भएका उदाहरण इन्सेकमा प्रशस्तै अभिलेख भए ।

व्यवस्था गर्ने सम्बन्धमा सरोकारवालको ध्यान जान सकेन। अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास, नेपालको कानुन, सर्वोच्च अदालतको परमादेश, पीडितहरूको सरोकारलाई बेवास्ता गर्दै निर्माण गरिएका कानुन तथा आयोगहरूको गठनका कारण सङ्क्रमणकालीन न्यायको विषय द्वन्द्व समाप्तिको १४ वर्षसम्म पनि जस्ताको तस्तै रहनु राजनीतिक दल तथा अन्य सरोकारवालाको इच्छाशक्तिको कमी हो भनेमा दुइमत छैन। महिला तथा बालबालिकामाथि हुने गरेका अपराधको दर प्रतिदिन बढेको इन्सेकको तथ्याङ्कमा देखिन्छ। अपराधमा संलग्नहरू कानुनको दायरामा नआउनु, प्रहरीले उजुरी लिन नमान्नु, घटनापछि फरार भएका आरोपितलाई गिरफ्तार गर्ने जस्ता विषय प्राथमिकतामा नपर्नु तथा महिलामाथि भएका हिंसाका घटनामा मेलमिलाप गरिने, परिवारको घेराभन्दा बाहिर लैजान नदिने चलन व्याप्त रह्यो। मानव अधिकार कार्ययोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन, दिगो विकास लक्ष्यले तोकेका विषयहरूको स्थानीयकरण, दण्डहीनताको अन्त्य, राजनीतिको अपराधिकरणको जस्ता विषयमा प्रभावकारी कार्य हुनु जरुरी छ।

सुझाव

१. दण्डहीनताको अन्त्यका लागि सङ्क्रमणकालीन न्यायको प्रभावकारी पालना र सर्वोच्च अदालतको परमादेशलाई ध्यानमा राखी सरकार तथा राजनीतिक नेतृत्वले जबाफदेहिता सुनिश्चित गर्नुपर्ने।
२. विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा (युपीआर) मा नेपाललाई हालसम्म प्राप्त सिफारिसहरूको कार्यान्वयन गर्नु पर्ने।
३. मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय कार्ययोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने।
४. महिलामाथि हुने सबै प्रकारका हिंसा र विभेद न्यूनीकरणका लागि प्रभावकारी कानुनी व्यवस्था र यसको कार्यान्वयनको सुनिश्चितता हुनु पर्ने।
५. नेपालको संविधान, विभिन्न समयमा गरिएका राजनीतिक सहमति र सामाजिक न्यायका लागि गरिएका प्रतिबद्धताप्रति राजनीतिक दल र तिनको नेतृत्वले जाबाफदेहिता सुनिश्चित गर्नु पर्ने।
६. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका सिफारिस कार्यान्वयन गर्नु पर्ने।

विजयराज गौतम
कार्यकारी निर्देशक

मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका तथ्यांक २०२०

परिशिष्ट १

नेपाल- घटनाको प्रकार अनुसार पीडित सङ्ख्या

घटनाको प्रकार	मानव अधिकार उल्लङ्घन राज्यपक्षबाट			मानव अधिकार ज्यादती अन्यपक्षबाट					कूल जम्मा
	महिला	पुरुष	जम्मा	तेस्रो लिङ्गी	महिला	पुरुष	नखुलेको	जम्मा	
घाइते									
बम विष्फोटबाट	३	१	४		१७	६	६	६	६
दोहोरो फडपमा घाइते					५६		६८	६२	
एसिड छक्केर					८		८	८	
गोली लागेर		१९	१९		२३		२३	४३	
धारिलो हतियारबाट					५	२१	२६	२६	
जम्मा	३	२०	२३		१०६		१२७	१५०	
बाल अधिकार									
बालश्रम					५	३	८	८	
बेचबिखन तथा ओसारपसार					३४		३४	३४	
हत्याको प्रयास					१		१	१	
बालविवाह					८०	३	८३	८३	
बलात्कार					१८९		१८९	१८९	
विद्यालयमा शारीरिक सजाय					३	१६	१९	१९	
नवजात शिशुको हत्या					८	६	११	११	
यौवन दुर्व्यवहार					३३५	२१	३५६	३५६	
जम्मा					१४१०	५१	१४६१	१४६१	
अमानवीय व्यवहार									
'बोक्सो'को आरोप	३	५	६		१		१	१	
अन्य					१	१०	११	१२	
अनुहारमा मोसो दलेको					१	८	५	५	
जुर्ताको माला लागाएको					१		१	१	
जम्मा	३	५	६		३	१६	१८	३५	
आर्थिक/सामाजिक/सांस्कृतिक अधिकार									
आपनो सम्पत्तिको अधिकार		११	११		१		१	११	
ज्यालामा भेदभाव					३		३	३	
जागिरबाट निष्काशन					३		३	३	
ज्यालाबाट वज्ञन					३		३	३	
जम्मा	११	११	११		३	३	६	१६	
अपहरण									
जम्मा					१	८	१६	१६	

घटनाको प्रकार	मानव अधिकार उल्लङ्घन राज्यपक्षबाट			मानव अधिकार ज्यादती अन्यपक्षबाट					कुल जम्मा
	महिला	पुरुष	जम्मा	तेस्रो लिङ्गी	महिला	पुरुष	नखुलेको	जम्मा	
महिला अधिकार									
बेचबिखन तथा ओसारपसार प्रयास					३१			३१	३१
बेचबिखन तथा ओसारपसार					२५			२५	२५
'बोक्सी'को आरोप					५८			५८	५८
बलात्कार					६४८			६४८	६४८
बलात्कार प्रयास					१५३			१५३	१५३
बहुविवाह					२८१			२८१	२८१
घरेलु दिंसा					१३४६			१३४६	१३४६
यौन दुर्व्यवहार					६३			६३	६३
प्रसूति सेवा	१		१		७६०५			७६०५	७६०५
जम्मा	१		१						
अभिव्यक्ति, भेला तथा सङ्गठित हुने अधिकार									
जम्मा	१०	८४	१४						१४
सबै प्रकारका जातीय विभेद									
जम्मा					३३	३५		४२	४२
गिरफ्तारी									
जम्मा	३१	३३९	३६०						३६०
हिरासत वा थुनामा मृत्यु									
जम्मा	१	५	६						६
यातना									
जम्मा		१	१						१
कुटपिट									
जम्मा	१	८४	१३		३१	१८८		३३६	३३०
धनकी									
जम्मा		१	१		१	१५		१६	१५
कारागारमा मृत्यु									
जम्मा	१	८४	८५						८५

घटनाको प्रकार	मानव अधिकार उल्लङ्घन राज्यपक्षबाट			मानव अधिकार ज्यादाती अन्यपक्षबाट					कूल जम्मा
	महिला	पुरुष	जम्मा	तेस्रो लिङ्गी	महिला	पुरुष	नखुलेको	जम्मा	
हत्या									
घाँटी रेट्रे					३			३	३
घाँटी थिचेर					१			१	१
घाँटी काटेर					५	३		६	६
दुड्गाले किचेर					१	३		३	३
बलात्कारपछि				१	१	३		१३	१३
आगो लगाएर					५			५	५
बम विस्फोटबाट					१	४		५	५
भुण्डयाएर					६			६	६
विष खुवाएर					३	१		३	३
लाठी प्रहरबाट					१	१		३	३
कुट्टिपट गरी	३	३			८६	१०५		१११	११३
गोली हानी	४	४			३	३		५	९
यातना दिएर	१	१							१
धारिलो हतियार प्रहरबाट					३६	५३		८९	८९
भिर वा डाँडाबाट खसालेर					१	१		३	३
घन प्रहरबाट					३	८		१०	१०
जम्मा	६	६	१२	१	१५८	१८४		३८३	३५०
कूल जम्मा	५८	६१६	६७५	१	४२७१	५९५	१	४८६८	५४४३

पेसा	राज्यपक्षबाट			अन्यपक्षबाट					
	महिला	पुरुष	जम्मा	तेस्रो लिङ्गी	महिला	पुरुष	नखुलेको	जम्मा	
राजनीतिक कार्यकर्ता	३३	३५१	३८४		१	५१		५३	
सामाजिक कार्यकर्ता		६	६	१	३	३		६	
स्वास्थ्यकर्मी		३	३		२०	१६		३६	
प्रहरी	१	१			३	८५		८६	
कलाकार	१	१							
पण्डित						३		३	
मजदुर	३३	३३	६६		१२६	३२		१६४	
नाबालक					४२	११		५३	
बन्दी	१	४३	४३						
जागिरे/कर्मचारी	१	५	६		१६	३४		५१	
पत्रकार	१	१६	१७		५	२५		३०	
विद्यार्थी	४	६१	६५		१४६१	१०५		१५६४	
शिक्षक		१	१		८	१५		२३	
इन्जिनियर						३		३	
उद्योग व्यवसायी		२४	२४		३४	१४		४८	
कृषक	१०	६३	८३		१७४४	३३१		१४६५	
भारतीय नागरिक		४	४						
गुहिणी	६	६			१३४५			१३४५	
नखुलेको		५	५		४६	१३	१	५६	
जम्मा	५८	६१६	६७५	१	४२७१	५९५	१	४८६८	

परिशिष्ट २

पेसागत
आधारमा
पीडित
सङ्ख्या

परिशिष्ट ३

प्रदेश १ : घटनाको प्रकार अनुसार पीडित सङ्ख्या

घटनाको प्रकार	राज्यपक्षबाट			अन्यपक्षबाट		
	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
घाइते				४	१६	२१
बाल अधिकार				३८८	११	३९९
गिरफतारी	४	३६	३१			
अपहरण				१		१
महिला अधिकार	१		१	३३४		३३४
आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार					१	१
सबै प्रकारका जातीय विभेद				५	४	९
हत्या		१	१	३१	४३	८१
कारणारमा मृत्यु		१	१			
कुटपिट		१४	१४	६	२१	२८
धम्की					१	१
जम्मा	५	४३	४८	६६८	१६	७६५

परिशिष्ट ४

प्रदेश २ : घटनाको प्रकार अनुसार पीडित सङ्ख्या

घटनाको प्रकार	राज्यपक्षबाट			अन्यपक्षबाट		
	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
घाइते	३	१०	१३	१३	८१	१४
बाल अधिकार				२३६	१०	२४६
अमानवीय व्यवहार	१	१	३		३	३
अपहरण				१	३	३
महिला अधिकार				२२२		२२२
हिरासत वा थुनामा मृत्यु	१	१	३			
यातना		१	१			
धम्की		१	१		५	५
गिरफतारी	३	११	१४			
कुटपिट	१	२२	२३	१०	५३	६३
हत्या		४	४	३८	४४	८२
जम्मा	६	५१	६०	५२०	१९८	७१८

परिशिष्ट ५

बागमती प्रदेश : घटनाको प्रकार अनुसार पीडित सङ्ख्या

घटनाको प्रकार	राज्यपक्षबाट			अन्यपक्षबाट			
	महिला	पुरुष	जम्मा	तेस्रो लिङ्गम्	महिला	पुरुष	जम्मा
घाइते		३	३		३	४	७
बाल अधिकार					३३०	१०	३४०
अमानवीय व्यवहार		३	३		१	४	५
अपहरण					३	३	६
महिला अधिकार					४१९		४१९
अभिव्यक्ति, भेला तथा सङ्गठित हुने अधिकार	६	५०	५६				
कारागारमा मृत्यु	१	३७	३८				
जातीय विभेद					१	३	४
गिरफ्तारी	१०	१६	१०६				
आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार		११	११				
यातना		८	८				
कुट्टिपट	३	१५	१८		३	२०	२३
धम्की		३	३			३	३
हत्या		१	१	१	२२	२५	४८
जम्मा	१९	२१९	२३८	१	६८९	६९	८५४

परिशिष्ट ६

गण्डकी प्रदेश : घटनाको प्रकार अनुसार पीडित सङ्ख्या

घटनाको प्रकार	राज्यपक्षबाट			अन्यपक्षबाट		
	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
घाइते		१	१			
बाल अधिकार				११५	६	१२१
अमानवीय व्यवहार		३	३		४	८
अपहरण				१	३	३
महिला अधिकार				११५		११५
अभिव्यक्ति, भेला तथा सङ्गठित हुने अधिकार	३	२३	२६			
जातीय विभेद					१	१
गिरफ्तारी	३	५८	६१			
कुट्टिपट		३	३	३	८	१०
धम्की					१	१
हत्या				१०	१०	२०
जम्मा	६	८६	९३	३५३	३३	८८५

परिशिष्ट ७ लुम्बिनी प्रदेश : घटनाको प्रकार अनुसार पीडित सङ्ख्या

घटनाको प्रकार	राज्यपक्षबाट			अन्यपक्षबाट			
	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	नखुलेको	जम्मा
घाइते				१			१
बाल अधिकार				३६३	६		३८०
अमानवीय व्यवहार				१	३		३
आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार				३		१	३
अपहरण				३	१		४
महिला अधिकार				८८४			८८४
कारागारमा मृत्यु	५	५					
जातीय विभेद				११	५		१६
गिरफतारी	६	८५	९१				
अभिव्यक्ति, भेला तथा सङ्गठित हुने अधिकार	५	५					
यातना	३	३					
कुटपिट	३	१६	१९	३	१७		१९
धम्की	३	३	६	१	३		४
हिरासत वा थुनामा मृत्यु	३	३					
हत्या				२२	१६		४१
जम्मा	९	११८	१३७	१३००	५४	१	१३५५

परिशिष्ट ८ कर्णाली प्रदेश : घटनाको प्रकार अनुसार पीडित सङ्ख्या

घटनाको प्रकार	राज्यपक्षबाट			अन्यपक्षबाट		
	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
घाइते		६	६			१
बाल अधिकार				८६	६	९३
अमानवीय व्यवहार	१		१			३
आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार				१		१
महिला अधिकार				३२०		३२०
अपहरण						१
जातीय विभेद				५	६	११
गिरफतारी	३	२५	२८			
यातना		१	१			
कुटपिट	३	१	१३	१३	५१	६३
अभिव्यक्ति, भेला तथा सङ्गठित हुने अधिकार	१	५	६			
धम्की		३	३			३
हत्या		१	१	६	२४	३१
जम्मा	६	५१	५८	३३३	१४	४२६

परिशिष्ट ९ सुदूरपश्चिम प्रदेश : घटनाको प्रकार अनुसार पीडित सङ्ख्या

घटनाको प्रकार	राज्यपक्षबाट			अन्यपक्षबाट		
	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
घाइते					३	३
बाल अधिकार				८१	१	८१
गिरफ्तारी	३	३६	८०			
हिरासत वा थुनामा मृत्यु		१	१			
महिला अधिकार				३११		३११
आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार					१	१
जातीय विभेद				१	६	७
हत्या				३०	३०	६०
कारागारमा मृत्यु	३	३				
कुट्टिपट	६	६	३	१८	३१	
अभिव्यक्ति, भेला तथा सङ्गठित हुने अधिकार	१	१				
जम्मा	३	४९	५३	४७६	४९	४६५

परिशिष्ट १० भौतिक संरचनामा क्षति

घटनाको प्रकार	जम्मा
स्वास्थ्य केन्द्र	३
सरकारी सवारी साधानहरू	३
सरकारी कार्यालयहरू	११
एम्बुलेन्स	३
दूरसञ्चार टावर	३१
निजी सवारीसाधन	३०
निजी घर	४
जलविद्युत आयोजना	१
क्याम्पस	४
प्रहरी चौकी	१
विद्यालय	६
जम्मा	८६

परिशिष्ट ११ पीडित हुनेहरूको सङ्ख्या : घटनाको प्रकार र महिना

घटनाको प्रकार	Jan	Feb	Mar	Apr	May	Jun	Jul	Aug	Sep	Oct	Nov	Dec	जम्मा
अपहरण	३	१	१	१				३	१	५	३	१	१६
गिरफ्तारी	५०	८०	३१	१३	६	३६	२३	२४	८	१३	५६	२२	३६०
कुट्टिपट	१३	२३	४३	४१	६५	३०	१५	२१	१३	२१	१५	१३	३२०
बाल अधिकार	१३१	१३४	९९	८०	१०६	९१	१२५	१०१	१३४	१५३	१८१	१४५	१४६१
हिरासत वा थुनामा मृत्यु				१		१		१	१	१	१		६
कारागारमा मृत्यु	१	३	१	१	३	४	३	६	६	३	६	६	४५
आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार	३	१		३			११						१६
अमानवीय व्यवहार	३			३	३	३	३	३		१	३	५	३५
घाइते	१०	५	१	२२	१	५७	३	३	२१	१४	८	५	१५०
हत्या	२६	२४	२०	२६	३६	१६	२५	२३	२१	४६	४४	३०	३५०
जातीय विभेद	३	३	६	४	८	८	३	४	३	४	६	५	४२
अभिव्यक्ति, भेला तथा सङ्गठित हुने अधिकार		२३	१				१३		२५		११	२१	१४
धम्की	३	३	१	३	५	३	३	१			३	४	३५
यातना	१		१				४	१			१		१
महिला अधिकार	२४६	२६५	१६९	८०	१३४	१३८	११३	१८८	११३	३४६	३८३	२६३	२६०६
जम्मा	४८१	५५३	३१०	२६९	३६५	३८६	४३१	३६८	४१९	६०८	६३४	५१९	५५४३

परिशिष्ट १२ जातजातिका आधारमा पीडित सङ्ख्या

जातजाति	राज्यपक्षबाट			अन्यपक्षबाट			
	महिला	पुरुष	जम्मा	तेस्रो लिङ्गी	महिला	पुरुष	नखुलेको
सन्यासी		३	३		४०	१	
ब्राह्मण	१०	११९	१२९		४०८	६३	
बनिया					१३	४	
दलित	८	९६	१०४		१०५६	११२	
आदिवासी		१६	१६		५१	७	
मण्डल		१०	१०		६३	१३	
क्षत्री	२०	१५६	१७६		८२०	१२८	
जनजाति	२०	१६५	१८५	१	१३३२	१२९	
मुस्लिम		६	६		१८०	३१	
कोइरी		३	३		२३	६	
तेली		१३	१३		८६	३६	
यादव		१६	१६		१२८	४४	
नखुलेको		४	४		६३	१०	१
जम्मा	५८	६१६	६६५	१	४२७१	५१५	१
							४८६८

परिशिष्ट १३ ६० वर्ष माथिका पीडितहरूको सङ्ख्या

घटनाको प्रकार	राज्यपक्षबाट			अन्यपक्षबाट		
	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
घाइते	३		३	१	६	६
अपहरण					१	१
गिरफ्तारी		१४	१४			
कुटपट	३	६	९	५	१३	१६
महिला अधिकार				६९		६९
अभिव्यक्ति, भेला तथा सङ्गठित हुने अधिकार		१	१			
जातीय विभेद				१	१	१
हत्या				३३	३०	६३
कारागारमा मृत्यु	१	३६	३७			
अमानवीय व्यवहार					१	१
जम्मा	५	४८	५३	१०१	५१	१६०

नेपालमा पहिलो मानव अधिकार

समाचार अनलाइन

INSECOnline
HUMAN RIGHTS - A WINDOW TO NEPAL

नेपालको पहिलो मानव अधिकार समाचार पोर्टल

क्रेटोलीकृतको सामाजिक अधिकार न भएर उच्च मात्राको अपनाई, साक्षण्यालीन विवरणित क्षमता ताने बुझे
भास्ति बसाएँ, तात अनुहारमा बनेकालै, भिडमाठेद्यो दाढै बस्ति, सरकार र स्थान्यकामीले बसेको मानै।

लोज ... 🔍

समाचार फिचर विचार मध्य अन्तर्वार्ता जनगत इन्सेक गतिविधि प्रतिवेदन प्रेस विज्ञाप्ति प्रदेश

छोराङ्गे हत्यामा संलग्नलाई कानुनी कारबाहीको माग गर्दै चरणबद्ध अवश्यकता बढाए आउनु भएको गोरुवा फुजेलको गङ्गामाया अधिकारीको जीवन रक्षाको मार्गसिद्धि माथ २६ गते काठमाडौंमा आयोजित नगरिक धनांगा इन्सेक अध्यक्ष डाक्टर इन्द्रिरा श्रेष्ठलगात अधिकारको।
फोटो सद्गुण श्रेष्ठ/काठमाडौं

अनुशीर्षक देखाउनुस/ हटाउनुस

ताजा समाचार सबै समाचार

कोमिड-१९ स्य ८५ जनामा कोमिड-१९ पुष्टि
०७७ फायर ४ गते काठमाडौं
सानेपानीको समस्या हुँदा स्थानीयलाई सार्सी
०७७ फायर ४ गते कालिकोट
बलाकार घटनाका आरोपित गिरफतार
०७७ फायर ४ गते काल्प
बलाकार घटनाका आरोपित गिरफतार
०७७ फायर ४ गते बाटा

कोरोना भाइरस (कोमिड-१९) अपडेट

नेपाली र अङ्ग्रेजीमा
www.inseconline.org

मानव अधिकारसम्बन्धी विविध

समाचारहरू समेटिएको

यस वेबसाइटमार्फत्

देशको मानव अधिकार स्थितिको

ताजा जानकारी लिनुहोस् ।